

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет психології та соціальної роботи
Кафедра загальної та практичної психології

Освітньо-професійна програма «Психологія. Практична психологія»
Спеціальність «053 Психологія»

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

На здобуття освітнього ступеня магістр

Гендерні особливості тривожності підлітків

Акопян Каріни Артаківни

Науковий керівник Папуча М.В.
професор, завідувачий кафедри загальної та практичної психології

Рецензент Ковтун А.Ю.
канд. психол. наук., доцент кафедри загальної та практичної психології

Рецензент Кресан О.Д.
канд. психол. наук., доцент кафедри загальної та практичної психології

Допущено до захисту

Завідувач кафедри

професор Папуча М.В. _____
(підпис, дата)

Ніжин – 2020 рік

Зміст

Вступ	3
Розділ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ІСТОРІЇ ГЕНДЕРУ	8
1.1. Коротка історія формування гендерної психології.....	8
1.2. Предмет, завдання і методи гендерної психології.....	16
1.3. Теорії і концепції гендерної психології	20
Висновок до першого розділу.....	27
Розділ II. ОСОБЛИВОСТІ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ ТА ТРИВОГИ	32
2.1. Особливості підліткового віку.....	32
2.2. Концепції тривоги.....	35
2.3. Функціональний підхід до вивчення стану тривоги.....	46
Висновок до другого розділу.....	48
Розділ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ	52
3.1. Опис психодіагностичних методик	52
3.2. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження.....	54
Висновок до третього розділу.....	80
ВИСНОВКИ	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	86
ДОДАТКИ	92

Вступ

Актуальність теми. Тривожність є часто симптомом неврозів і функціонального психозу, а також входить в синдромологію інших захворювань, або є пусковим механізмом розладів емоційної сфери особистості. Тривожність - це суб'єктивний прояв неблагополуччя особистості та її дезадаптації. Тривожність - переживання, емоційний дискомфорт, передчуття небезпеки, що є вираженням незадоволення значимих потреб людини, актуальність при ситуативному переживанні тривоги та стійко домінуючих рис при постійній тривозі. Тривожність - це риса особистості, готовність до страху, стан доцільного підготовленого підвищення уваги сенсорного і моторного напруги в ситуації можливої небезпеки, що забезпечує відповідну реакцію на страх. Страх - найголовніша складова тривожності, вона має свої особливості. Функціонально страх служить попередженням про майбутню небезпеку, дозволяє зосередити увагу на її джерелі, спонукає шукати шляхи її уникнення. У разі, коли він досягає сили афекту, він здатний нав'язати стереотипи поведінки - втеча, заціпеніння, захисну агресію. Якщо джерело небезпеки не визначене або не зрозуміле, то в цьому випадку, виникає стан, який називається тривогою. У підлітковому віці тривожність виникає і закріплюється в якості стійкого особистісного утворення на основі провідної в цей період потреби, що задовольняє, стійке ставлення до себе. Внутрішній конфлікт, що відображає протиріччя в «Я-концепції», відношення до себе продовжує грати центральну роль у виникненні і прояві тривожності далі, причому на кожному етапі в нього включаються ті аспекти «Я», які найбільш значущі в цей період. Проблема взаємозв'язку між гендерними особливостями і тривожністю виявляється у підлітків та відображена в наукових працях таких вітчизняних і зарубіжних вчених як К. Гуарда (теорія диференціації емоцій); психоаналітичній теорії (З. Фрейда, К. Хорні); теорія Ч. Спилбергера; концепції вітчизняних психологів (Захарова, І. У, Дубровіна, В.Р. Кисловської, Л.І. Божович, К.С. Лебединської, В.В. Суворової, А.М. Прихожан, Н.Д. Левітів, Давидова), Аналіз гендерної специфіки феноменів

тривожності, тривоги та страху ми знаходимо в працях представників психодинамічного підходу А. Айке (особливості виникнення страхів в сфері сексуальності, зокрема страху кастрації), Р. Мея (розуміння тривоги, яка породжується сексуальними чинниками, з точки зору втрати суспільно-особистісних цінностей), О. Ранка (проблема виникнення феномену страху внаслідок родового травматизму). Розробки представників радянської та російської психологічних шкіл спрямовані на пояснення статево вікової динаміки тривожності: А.І. Захаров, Є.П. Ільїн, Б.І Кочубей, Є.В. Новікова, які розглядають тривожність з точки зору її функцій виділяючи тривожність двох типів: реактивну і особистісну, що втім, збігається з теорією Ч. Спилбергера, який розрізняє стан тривоги і тривожність, як властивість особистості. Тривожність у функціональному підході розглядається, як суб'єктивний фактор, що організує діяльність особистості в цілому. Також теорія К. Изарда, говорить про те, що тривожність - це комплексне сплетіння фундаментальних емоцій. Тривожність є особистісною характеристикою, яка проявляється в слабкому, але частому виникненні станів тривоги. Стан тривожності виникає при наявності сприятливого фону властивостей нервової та ендокринної систем, але здатний формуватися прижиттєво, перш за все, в силу порушення форм всередині особистості та міжособистісного спілкування. Загальним початком для тривоги є почуття занепокоєння. Термін «тривога» часто використовується для опису неприємного за своєю емоційною забарвленням стану або внутрішнього умови, а з фізіологічної боку проявляється активністю автономної нервової системи. Проблема тривожності займає чільне місце в сучасному науковому знанні. Сучасний стан розробленості психології тривожності демонструє такі тенденції:

- певну двозначність, поєднання загальноприйнятих норм і їх недостатню експериментальну і клінічну доказовість;
- розходження між теоретичною доказовістю і експериментальними дослідженнями;

– значне розходження в даних та їх інтерпретації щодо кількісного аналізу проявів тривожності в гендерному аспекті.

Якщо дві перші тенденції зумовлені недостатністю онтогенетичного аспекту вивчення проблеми, то остання – геохронологічною специфікою експериментальних досліджень. Поділ людей за статтю є центральною установкою сприйняття відмінностей, які проявляються в психіці і поведінці людини. Тому в середині 20 століття було введено поняття <гендер> під цим терміном розуміється вся сукупність властивостей, що визначають відмінності чоловіків від жінок та навпаки. Загальне значення - це відмінність між чоловіками і жінками за анатомією статі. Погляд на дану проблематику з точки зору гендерної психології буде відмінним від більшості досліджень в галузі психології емоцій загалом та психології тривожних станів зокрема. Саме статевий диморфізм містить надзвичайне поле для досліджень особливостей прояву тривожності. В наш час збільшилася кількість тривожних підлітків, що відрізняються підвищеним занепокоєнням, невпевненістю, емоційною нестійкістю. Виникнення і закріплення тривожності пов'язано з незадоволенням вікових потреб. Таке явище здатне вплинути на соматичний аспект здоров'я підлітка. Стійким особистісним утворенням тривожність стає саме в підлітковому віці, опосередковуючись особливостями «Я-концепції», відношенням до себе. Очевидно, не тільки тривога служить причиною порушень поведінки, психічного і соціального здоров'я особистості, але існують і інші психологічні механізми несприятливих варіацій в розвитку особистості дитини підлітка . Однак більша частина явних порушень, що перешкоджають нормальному ходу навчання і виховання, в своїй основі пов'язані з емоційною нестійкістю підлітка, тобто зрештою - з тривогою. Підвищений рівень тривожності свідчить про недостатню емоційну пристосованість підлітка до тих чи інших соціальних ситуацій.

Отже, соціальна значущість гендерних особливостей тривожності підлітків зумовили наш вибір теми магістерської роботи: «Гендерні особливості тривожності підлітків».

Об'єкт: тривожність у підлітковому віці.

Предмет : психологічні особливості тривожності підлітків пов'язані гендером.

Мета роботи: встановити психологічні особливості тривожності підлітків чоловічої та жіночої статі.

Гіпотеза: існують відмінності тривожності пов'язані з гендером.

Завдання:

1. Здійснити теоретичний аналіз досліджень тривожності у підлітковому віці.
2. Встановити на теоретичному рівні вікові та гендерні особливості тривожності підлітків.
3. Провести емпіричне дослідження гендерних відмінностей.
4. Здійснити обробку результатів і емпіричного дослідження.

Методи дослідження: дослідження тривожності (опитувач Спілбергера) та особистісна шкала прояву тривоги Д. Тейлора, t-критерій Стьюдента.

Організація дослідження: діагностику проведено на базі Борзнянської ЗОШ I-III ступенів імені Христини Алчевської Борзнянської міської ради Чернігівської області з учнями 8 класу (15 хлопців та 15 дівчат).

Теоретична значимість дослідження визначається тим, що отримані дані мають відношення до розробки теоретичних проблем підліткової тривожності, вносять певний внесок у вивчення закономірностей психічного і особистісного розвитку хлопчиків і дівчаток підліткового віку. Вони сприяють уточненню розуміння феномену тривожності і її прояви,

щодо його походження, ступеня стабільності і факторів, що викликають диференційно - психологічні відмінності в його проявах.

Практична значимість: результати даного дослідження можуть бути використані для надання допомоги батькам і педагогам в організації виховної роботи серед хлопчиків і дівчаток підліткового віку. З урахуванням гендерних особливостей.

Публікації. Теоретичну частину розглянутої нами інформації висвітлено у матеріалах науково- практичних конференцій та статтях:

- 1) IX Міжнародна науково-практична конференція «Досвід особистості: теорія і практика» 27-28 лютого 2020 року Ніжин.
- 2) X Ювілейна міжнародно науково-практична конференція «Внутрішній світ особистості», присвячена 200-річчю Ніжинської вищої школи (м. Ніжин, 9-10 жовтня 2020 р.)

Структура та обсяг роботи: магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, 75 використаних джерел та 2 додатків. Основний обсяг роботи становить 83 сторінок.

Розділ I. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ІСТОРІЇ ГЕНДЕРУ

1.1. Коротка історія формування гендерної психології

Гендерна психологія є наукою, яка виділяє галузь психологічної науки. У неї довга передісторія та є короткою сама історія створення. Та неправомірним вважати її зародження лише починаючи з 70-х рр. ХХ ст. Також не коретно вважати її осередком зародження фемінізму, хоча не варто відкидати досягнення науки для розгляду сучасних психологічних проблем. Є невелика кількість статей, які присвячені історії розгляду гендерної психології. Вона чітко пов'язана з різними іменами та ідеями, збігаються вони лишень з поглядами Фрейда. Тому часто можна помітити, що йдеться ніби про різні погляди знання не на одну й ту ж саму науку. Тобто може йти мова про відмінності між статями, психологію відносин, тощо. Також дуже часто є присутнім елемент ідеології, але я вважаю це не дуже правомірним. Звичайно ж у психології є об'єктивного експериментального дослідження та емпіричної перевірки теорій. Тому насамперед потрібно звертатись до наукового дослідження проблематики.

Слід навести не складний приклад коли стаття дослідника певним чином впливає на досліджуваного та отримані результати в ході самого дослідження, хоча це не умисним спотворенням отриманих даних. Тому маючи такі знання можна контролювати змінну статі у ході досліджень. Сама інтерпретація результатів повинна аналізуватися з наукової, а не ідеологічної позиції. Найчастіше результати таких досліджень викликають бурю емоцій. Також навіть взагалі можуть забороняти проведення таких досліджень через перевагу однієї статі над іншою.

Важливе прикладне значення має гендерна проблематика. Психолог- практик у ході проведення дослідження гендерних питань повинен мати багаж наукових знань з даної проблеми, а не просто ґрунтуватися на прагненнях до сенсації і не бути знайомим з основними дослідженнями і закономірностями. З точки зору погляду на складність науки гендерної психології ми спробували

прослідкувати шлях створення гендерної психології як науки. Слід також не забувати враховувати, те, що стали проводитися відразу і декількох науках є необхідність враховувати те, що залучалися до психологічних досліджень ідеї та погляди філософів, соціологів, демографів, етнографів, які черпали знання з психологічних досліджень. Психологічна наука є специфічною у методах, поглядах, дослідженнях, тощо, а тому ми не можемо втратити предмет гендерної психології як саме власне науки.

Термін <гендер> (соціальна стать, або продукт культури) з'явився порівняно нещодавно (1975 р.), проте в науці і раніше існували ідеї, які ми можемо віднести до даної області психології.

Історія створення гендерної психології можна виділяє 5 етапів:

- 1) Ідей в руслі філософських знань (античні часи до кінця ХІХ ст.);
- 2) формування предмету, розділів гендерної психології (кінець ХІХ - початок ХХ в.);
- 3) <Фройдівський період> (початок ХХ в. - 1930-ті рр.);
- 4) Широке експериментальні дослідження, перші теорії (1950-1980-ті рр.);
- 5) Стрімкий розвиток гендерної психології: проведення експериментальних досліджень, осмислення емпіричних фактів, адаптація методів, створення специфічних гендерних методик (з 1990-х рр. і до наших днів).

У вітчизняній науці виділяють дещо інші етапи (кінець ХІХ - початок ХХ ст. ; 1920-1930-і рр.; 1960-1980-і рр. ; з 1990-х рр.). Ми будемо розглядати їх проводячи паралель із зарубіжними етапами розвитку гендерної психології. [1, с.7-6]

Античний період гендерних досліджень це імена Платона і Аристотеля. Ми також підемо за такою схемою.

Платон Афінський (427-347 рр. до н. е.) у працях «Бенкет», «Держава», «Закони», «Тімей» уже ввів поняття андрогінів і розглядав сімейно-шлюбні відносини, права статей (тому його називають першим античним «феміністом»), що викликає інтерес до його поглядів. Платон використовував міф про андрогіна (від грец. Andros - чоловік і gune або gynaikos - жінка) - істот, що мали особливі риси обох статей. Зевс розгнівався на людей за їх сміливість і розділив на дві частини. Чоловіки і жінки - це дві половинки однієї людини і лише покохавши, вони можуть знайти цілісність.

Також Платон пропонував цікаві норми поведінки у відносинах у шлюбі : наприклад обмежити народжуваність: чоловіки повинні мати дітей коли досягли відповідно віку від 30 до 55 років.

У Платона ставлення до жінки було ніби у поганому світлі, на його думку- <жінка- нижча істота>, <любов чоловіка до жінки> - є не такою величезною як у порівнянні з чоловічими почуттями. «Першу він назвав <вulgарною Афродітою>, а другу - <небесною Афродітою>, також наполягав, що коли чоловік за життя був боягузом, вже після смерті душа такого чоловіка у наступному житті буде мати жіночий облік. Але це не означало, що він не виділяв позитивних сторін жінки, тому, що як він говорив «в ідеальній державі, жінка могла брати участь у всіх справах нарівні з чоловіком», Платон звільняв її від домашніх справ, ставив на рівні з чоловіком прагнення жінки бути навіть <філософами і воїнами>), а турботи і виховання майбутнього покоління лишав рівною мірою і чоловіку і жінці. Також можливим є знаходження в багатьох підручниках думки різноманітних дослідників і також з гендерної психології.

Аристотель Стагірит (384-322 рр. до н. е.), відрізняється від Платона тим, що його вважали <антифеміністом>. Це пов'язано з різкими поглядами та висловлюваннями, які передували своєму часу.

Нас цікавлять такі його ідеї:

- а) закони про шлюбні відносини;
- б) сімейні стосунки;
- в) обмеження між різними народами;
- г) способи зменшити надлишок населення;
- д) роль обох статей у суспільстві;
- е) розподіл праці між жінкою та чоловіком;
- ж) Погляди на обидві статі у працях <Політика>, <Про виникнення тварин> тощо.

Аристотель вважав, що гарні відносини у державі мають місце, але якщо населення буде не великим. Тому слід все контролювати таким чином:

- а) Заборони чоловіку мати дітей до 37 років, а жінці - до 18 років (<очевидно, малася на увазі зрілість, але для чоловіка - соціальна, а для жінки - біологічна, і в цьому теж простежується різне ставлення до обох статей>);
- б) шляхом знищення хворих дітей (зробити це законним шляхом);
- в) встановити закон про кількість дітей у родині.

Сімейні стосунки дружини і чоловіка, на погляди Аристотеля, схожі на те, що відбувається між <рабом і паном>. Сексуальне життя стосувалося принципу Арета (середини між двома вадами):

Власний контроль - <це середина між розбещеністю і байдужої тупістю>. Єдиний сенс поділу між жінкою та чоловіком – наявність дітей, а призначення жінки – <виношування потомства і ведення господарства>. У родині є різні обов'язки, що вони не втручаються у ведення домашніх справ. Таким чином властиві цікаві типи поведінки для обох статей: наприклад для жінки « мовчання є золото» для чоловіка мовчання таким не є, він повинен бути розкутим. На думку Аристотеля – <чоловік і жінка не рівні істоти>. Жінка дає дитині тілесну оболонку, а чоловік – душевний бік. Чоловік - норма, жінка -

відхилення від неї. Він вважав, що ,<чоловік вище, ніж жінка за своєю природою>. Чоловік керує, він власний, а жінка – покійна своєму чоловіку. Твердження, щодо <природної природності> нерівності чоловіків і жінок, поглядів Аристотеля як і раніше повторюють люди в ХХІ ст., - настільки живучі стереотипи, щодо статей. [1, с. 7-8]

Відмінності поведінкових норм, поділ праці між обома статями, специфічність між чоловіком та жінкою, порівняння однієї статі з іншою, такі ідеї як необхідність регулювання народжуваності (хоча і не за допомогою умертвіння новонароджених) - це проблеми, які і нині є жваво обговорюваними у сучасному світі. У період Відродження нас цікавлять утопічні ідеї от як наприклад, Томас Мор (1478-1535) у своїй <Золотій книзі> описав ідеальний суспільний устрій. Там чоловіча і жіноча праця не розрізняються ні в чому, ні в науці, мистецтві, громадськості, а також релігійній діяльності (як священники), служба в армії (правда, тільки разом з чоловіками). На високих посадах можуть перебувати і чоловіки і жінки. Шлюб базується не так на любові, а на подібності характерів, подружжя вибирають батьки дітям. Таким, чином вже вимальовуються майбутня гендерна проблематика: рівність здібностей обох статей до різних занять в тому числі і до навчання, лідерських здібностей; розгляд гендерних стосунків.

Томмазо Кампанелла (1568-1639рр.) в <Місті сонця> дає опис ідеального міста. Місце освіченості чоловіків і жінок суттєвих відмінностей не має суттєвих відмінностей <вони навчаються в тому числі і військового мистецтва> навіть їхній одяг схожий . Проте заняття у них дещо різні: чоловіки виконують роботу, яка фізично є набагато складнішою, а жінка продовжує рід. Є наявною і проблематика підбору партнерів – для подальшого відтворення. Питання має вирішення у галузі астрології, але рішення приймає керівництво, які регулюють народжуваність в суспільстві. Якщо таким чином говорити сучасною мовою, Кампанелла виклав ідею про рівність здібностей

чоловіка і жінки в цілому, вказав на вплив схожості в одязі, на подібність особистості, гендерних ролей.

Надалі кілька цікавих ідей, що стосуються гендерної психології, висловив Жан-Жак Руссо (1712-1778). Він приділяв увагу щодо подібності та відмінності жінок та чоловіків, а також розглянув уявлення про специфіку поведінки обох статей. (то, що пізніше буде названо <гендерними стереотипами>), а також міркував про особливості освіти жінок і чоловіків і про взаємини в шлюбі. Погляди Руссо щодо схожості чоловіків і жінок полягає в їх подібності як біологічних істот: схожі багато органів, потреби і здібності. Однак як суспільні істоти жінка та чоловік мають відмінності, і це пояснюється їх вродженими особливостями. Таким чином це свідчить про те, що різні суспільні норми поведінки (<чесноти>): для чоловіка це - відвертість, прямотинійність, сумлінність, самостійність тощо; а для жінки: - сором'язливість, хитрість, кокетливість, тощо [1, с.8-9].

Руссо вважав, що жінка наділена напрочуд особливим мисленням, проникливим судженнями, тому здатна, щоб бути освіченою, але не тільки в області того, як вести домашні справи, піклуватись про дітей. Жан-Жак Руссо розділяв думку, що жінки і чоловіки повинні брати шлюб у взаємній любові, а також маючи цілком рівне право самостійно вибирати майбутнього чоловіка чи дружину.

Іммануїл Кант (1724-1804pp.) розділяв чоловіків і жінок:

1. За особливостями часті в політичному житті;
2. За характерними особливостями особистості та поведінки.

Чоловікам властиво вести активну участь і тримати сталу позицію в прийнятті політичних рішень, мати чіткі судження з різних питань), а жінкам - пасивне <об'єкт управління>. Так пояснюючи роль жінки у аспекті з народженням дітей. Гендерні стереотипи, висловлені Кантом, виявилися дуже красномовними: і в наші дні поширена думка про те, що жінки не здатні

приймати участь у вирішенні політичних питань, про те, що їх властивості пов'язані з продовженням роду.

Таким чином зрозуміло те, що дуже часто давні мислителі відзначали відмінність чоловіків і жінок, але це полягало часто «природним аргументом». І нині цей аргумент не втратив своєї актуальності тому, що хтось звертається до даних про поведінку тварин, хтось - сформованих традицій в ході історичного розвитку людства. Гендерні стереотипи як виявляється також часто побудовані на основі тому що так склалося в ході історичних перипетій. Сучасна наука потребує інших доказів і аргументів.

Англійська письменниця Мері Уоллстоункрафт (1759-1797рр.) висловила ідею про те, що <природні> схильності і особливості жінок і чоловіків є результатом виховання». Дівчата обирають одяг, грають в ляльки, а хлопчики – активніші, а нині це прийнято називати «гендерною соціалізацією».

Французький мислитель Франсуа Марі Шарль Фур'є (1772-1837) писав про ідеї, щодо відображення статусу відмінностей жінок та чоловіків.

Ще одним фактором, що вплинув на розвиток гендерної психології, стало спільне навчання у закладах освіти (Багрунов, 1981). Це спонукало порівнювати гендерні особливості. Також почалось активне формування нової науки:

1. Жіноча психологія;
2. Психологія відмінностей статей[1, с.9-10].

Також цікаві праці, які цілком були присвячені одній з цих двох проблематик:

У 1899 р виходять дві книги російського автора П. Е. Астаф'єва - <Поняття психічного ритму як наукове підґрунтя психології статі> і <Психічний світ жінки, його особливості, переваги і недоліки>. Астаф'єва виділяє час як важливий фактор психічного життя. Вона відзначала особливості психіки

чоловіка та жінки. Жінка швидко сприймає ситуацію, яка склалася та самі події, а чоловік все ж таки повільно. Ці особливості психічного ритму визначають статеві відмінності, які мають особливості у вище зазначеній інформації.

Для жінок характерні:

- 1) Відмінність у несвідомій сфері;
- 2) Особливості уваги, мислення, емоційність уявлень;
- 3) Пасивність почуттів, емоційність, нестійкій настрої;
- 4) слабкість волі, емоційної сфери;
- 5) збудливість;
- 6) відмінність рухів, міміки, голосу; схильність до повторенням в мові;
- 7) більше марнославство;
- 8) нездатність до оригінальної творчості;
- 9) податливість впливу оточуючих;
- 10) успіхи в якості актрис і співачок;
- 11) нездатність до політичної праці.

Таким чином, покликання жінки має творчу енергію.

Чоловікам відповідно властиві такі особливості:

1. Мислення- аналітичне,
2. Увага більш зосереджена,
3. Більша сила волі.

Характерна для чоловіків є також індивідуальність в зовнішності, характері
[1, с.12-13]

1.2. Предмет, завдання і методи гендерної психології

В найширшому сенсі предметом гендерної психології є особливості психіки, які пов'язані з відмінностями між статями. Конкретизація цього положення міститься в різних розділах гендерної психології. Прийнято виділяти 6 великих розділів:

1. психологія порівняння чоловіків і жінок;
2. психологія жінки;
3. психологія чоловіки;
4. гендерна соціалізація;
5. психологія гендерних відносин;
6. гендерна психологія лідерства [1, с.38]

1. Психологія порівняння чоловіків і жінок. В ході історії гендерної психології цей розділ мав різні назви:

1. статевий диморфізм,
2. статевої діпсихізм,
3. статеві відмінності,
4. гендерні відмінності.

1. Чоловіки і жінки, хлопчики і дівчатка порівнюються за різними відмінностями від психофізіологічних і нейропсихологічних до соціально-психологічних. Необхідно встановлювати і схожість (відсутність відмінностей не завжди означає подібність). Мета цього порівняння – встановити специфіку відмінностей обох статей. Цей розділ гендерної психології є найбільш вивченим різними дослідниками. Крім того, повинна бути змінена парадигма - від встановлення відмінностей до встановлення специфіки і своєрідності (включаючи і схожість статі).

2. Психологія жінки вивчає ті особливості психіки і поведінки жінок, які не є галуззю вивчення першого розділу. В зарубіжних роботах дуже часто

переплітаються психологія жінки та психологія гендерних відмінностей, що по експериментам, на які посилаються, концепціям, які лежать в їх основі і які їх пояснюють, оскільки, характеризуючи жінок, або дівчаток, неодмінно звертаються і до чоловіків. Вивчення жінок і чоловіків, їхніх відмінностей - робить розмитою межу між обома розділами, але психології жінок існує і свій специфічний предмет: ті особливості психіки, яких немає у чоловіків, перш за все - пов'язані з жіночою природою. Особливе місце для вивчення складає стан жінок під час менструального циклу, дефлорації, вагітності, пологів, клімаксу. Предметом психології жінки є материнство (особливо в ситуації неповної сім'ї, коли немає феномена, з яким можна було б провести порівняння, - батьківства), жіноча зайнятість, жіночі професії (особливо ті, де немає чоловіків або їх так мало, що порівняння не може бути адекватним), жіноче безробіття, жіноче девіантна поведінка (особливо в чисто жіночому середовищі), нарешті, специфічно жіночі захворювання (і не тільки гінекологічні, але і інші - порівняння з чоловіками навіть в області психіатрії виявляється нерелевантних).

3. Перші кроки робить психологія чоловіків. Предметом є особливості психіки, які відсутні у жінок. Предметом є вплив чоловічих гормонів на здатність чоловіків у вирішенні просторових завдання. Часто порівняння з жінками нерелевантні. Існують певні специфічні чоловічі захворювання (наприклад, пов'язані зі статевою сферою), які впливають на психіку чоловіків і є відсутніми у жінок. І психологія жінки, і психологія чоловіки має свою широку сферу проблем – від соціальної психології від психофізіології .

4. Гендерна соціалізація. Гендерний предмет цієї галузі досліджень є соціалізація, формування гендерної ідентичності, освоєнні гендерних ролей, вплив на цей процес гендерних стереотипів.

5. Психологія гендерних відносин. Вивчення предмету цієї галузі досить широке, тому що гендерні відносини - це не тільки взаємини між чоловіком та

жінкою, а й усередині кожної статі. Окремий інтерес представляє і спілкування: дружнє, сексуальне, подружнє.

6. Гендерна психологія лідерства. Дана область могла б вважатися розділом психології гендерних відносин, але це не цілком правильно. Виділити її в окремий розділ дозволяють наступні обставини: по-перше, його проблематика виходить за рамки тільки гендерних відносин, а по друге, між чоловіками і жінками часто виникають відносини домінування, що підлягають для самостійного дослідження [1, с.39-40].

До теоретичних завдань гендерної психології відноситься розробка теорій і концепцій, методів, методик, проведення широких досліджень, до прикладних - впровадження результатів та досягнень в практику. Гендерний підхід повинен стати невід'ємною частиною роботи психолога. Цей підхід надає широкі можливості для допомоги практикам, які працюють з людьми. На початку ХХ ст. в гендерній психології були прийняті наступні 5 методів дослідження:

1. Груба індукція. Аналізувалися життєві висловлювання про чоловіків і жінок, отримані зазвичай, від знайомих дослідника. Проте надійність результатів, базується на думках випробовуваних, як правило, невелика: справа в тому, що у більшості з них існує статева теорія про статеві відмінності, характеристиках особистості обох статей.

2. Експеримент. Зазвичай він широко не використовувався.

3. Дедукція. Встановлені закономірності загальної психології та досягнення застосовувалися до випробовуваних з урахуванням їх статі. При цьому існувала небезпека, що не будуть враховані ті чи інші специфічні особливості (зокрема, жінок), що звертаються до загальних закономірностей. Слід зазначити, що цей метод часто використовували французькі дослідники. В наш час в гендерній психології результати можуть спотворюватися тому, що, наприклад, вивчаючи

жінок-випробовуваних, вчені застосовують методики, які виправдали себе на досліджуваних -чоловіках.

4. Біографічний метод. Застосовують для аналізу видатних історичних діячів, але можливості його застосування до жінок обмежені, серед жінок мало широко відомих історичних особистостей, історичні ролі чоловіків і жінок висвітлені нерівномірно та відмінності між знаменитими та незначними жінками і чоловіками різні через те, що жінці важче домогтися популярності, ніж чоловікові. Така думка належить Геймансу, а потім була підтверджена дослідженнями психології лідерства.

5. Анкетування. Гейманс цінним методом вважав саме анкетування, але необхідно було враховувати деякі особливості випробовуваних – наприклад їх емоційність [1, с.40-42].

- 1) В гендерній психології в наш час використовується різноманітний арсенал психологічних методів:
- 2) спостереження,
- 3) експеримент,
- 4) анкетування,
- 5) інтерв'ювання,
- 6) тести,
- 7) моделювання

Однак не всі методики досить глибоко підходять для вивчення гендерної проблематики. Порівнюючи ефективність вирішення завдань між обома статями, слід застосовувати такі завдання, які сформульовані на зрозумілій мові для чоловіків і жінок, були їм цікаві. Особливості не враховуються, тому це спотворює результати. Також вплив має роль експериментатора [1, с.43].

1.3. Теорії і концепції гендерної психології

Теорії і концепції гендерної психології можна віднести відповідно до категорій залежно від розділу у якому вони з'явилися, проблем, які пояснюють теорії і концепції:

- 1) Відмінностей гендеру;
- 2) гендерної соціалізації;
- 3) психології жінки;
- 4) психології чоловіка;
- 5) психології гендерних відносин;
- 6) гендерної психології лідерства [1, с.44-45].

Ту чи іншу концепцію іноді важко віднести до якогось певного розділу. Наведемо приклад, де концепції пояснюють гендерну соціалізацію та гендерні особливості.

Також існують концепції, що пояснюють експериментальні факти у вузькому діапазоні (наприклад, статеві відмінності больових відчуттів, або відсутність мотивації досягнень у жінок). Розглядати немає сенсу їх окремо від відповідних експериментальних фактів, ці концепції приведені в тексті - в розділах, але різних. Саме цей розділ гендерної психології найбільш розвинений, адже, більшість з них стосується відмінностей між статями, що не дивно.

Поняття і розробка уявлення про гендерну ідентичність жінок і про нарцисизм належить З. Фройдю. У праці <Жіночність> (назва, яке можна вважати символічною) він писав, що жінки заздять чоловічій анатомії (мають так званий комплекс <кастрації>). Жінка повинна бути пасивною, залежною, та схильною до мазохізму, адже на думку Фрейда, цей набір був «фемінінним». Інакше зображувалися чоловіки: активними, які прагнуть до влади, контролю над світом, мають нахили до садизму. Відхилення від цих еталонів навіть будь-яке вважалося проявом <нездорової гендерної

ідентичності>. Зокрема, прагнення жінок до влади (характеристика, яка повинен мати чоловік вважалася називалося фалічною.

Різні країни також намагалися відповідати такому ідеалу, також цінно в суспільстві, та багато хто з них відмовились від певних видів діяльності, ролей (наприклад, від лідерства), щоб не бути звинуваченими у втраті жіночності та подібності з чоловіком. Якщо чоловіки прагнули чітко відповідати маскулінному ідеалу, а м'якість, співчуття вважалися ознакою слабкості та фемінності.

Психоаналіз має деякі ідеї про ідентичність, що і раніше були популярні: зокрема, уявлення про те, що гендерна ідентичність формується вже в ранньому дитинстві, при спілкуванні з матір'ю, та з батьком. Вважається важливим і фактор порядку народження дитини в родині, зокрема для дівчаток. Дівчата, які народжені перші та мають молодших братів мають вже особливі умови формування гендерної ідентичності, а саме проходять навчання лідерству та з плином часу можуть займати достойне положення у соціумі.

Прийнято вважати, що здорова гендерна ідентичність може сформуватися лише під впливом чоловіків: а) батьків – для хлопчика та дівчинки; б) чоловіків - для жінок (Lorenzen, 1996; Jorstad, 1996; Newman, Pettinger, Evan, 1995).

Психоаналіз залишив нам у спадок уявлення про феномен нарцисизму. Фройд використовував у своїй теорії про нормальний та патологічний нарцисизм робота <Про нарцисизм: введення> з'явилася в 1914 р). використовував грецький міф про Нарциса і Ехо. Нормальний нарцисизм (який виникає у дитини в перші два роки життя) - необхідний елемент самооцінки і впевненості (все люди в якійсь мірі мають потребу в тому, щоб їх любили і ними захоплювалися). Патологічний нарцисизм розвивається:

а) як наслідок його наявності у одного або обох батьків;

б) в результаті серйозних травм, ще в ранньому дитинстві, а також як результат нарцисичних травм пізніх періодів (наприклад невдачі в діяльності, стосунках з людьми, хвороби і т. п.).

Отримали свій подальший розвиток ідеї Фрейда в сучасній психоаналітичній теорії і практиці (Х. Когут, О. Кернберг). Розглядає з позицій прояв феномена нарцисизму у чоловіків та жінок - лідерів норвезький психотерапевт Я. Йорстад. Явища нормального нарцисизму, він розділяє та відображає універсальну потребу людини в любові, підтримці та виникненні різноманітних психологічних патологій. Патологічними ознаками є виражені егоцентризм, тривога найменша фрустраційна ситуація викликає гнів, проєктивна тенденція нездатність визнавати свої слабкості і помилки - завжди, а також (недолік емпатії і наявність фантазії грандіозності), що помітна у формі зарозумілості, домінантності та знеціненні людей).

Формується патологічний нарцисизм через порушення умов розвитку. У хлопчиків це відбувається, якщо вони є предметом поклоніння своїх матерів; виховуються в родині, де немає чоловіка батька чи вітчима, або, якщо він є, але не приділяє уваги дитині. У дівчаток - якщо батько дівчинки, не дає їй свободи, а мати не турбується і не оберігає. Також виникають ситуації, коли індивід веде себе «не по схемі» тобто не слідує від гендерному стереотипу, це приводить до того, що особистість прагне усунути відмінність між стереотипом та існуючою поведінкою. Це особистість здійснює за допомогою таких прийомів (Bartol. Martin, 1986):

- 1) каузальна атрибуція;
- 2) ігнорування неузгодженості;
- 3) рольова вирівнювання (рольовий стереотип);
- 4) девіантний ярлик (жінка, що успішна в кар'єрі, називають <кар'єристкою>, покірного та спокійного чоловіка - <підкаблучником>);

5) витіснення з групи [1, с.46-47].

Більш яскраво гендерна схема проявляється при зустрічі незнайомих людей, а саме в лабораторних умовах.

Сандра Бем в теорії гендерної схеми намагається поєднати когнітивізм з теорією соціального навчання. Основні положення даної теорії базуються на таких аспектах. «Гендерна схема» - це мережа асоціацій, когнітивна структура, яка організовує сприйняття індивіда та керує ним. Діти кодують і організують інформацію про себе, за дихотомічною схемою <маскуліність-фемінінність>. Також включаються дані про анатомію обох статей, участі в народженні дітей, професії, розділенні домашніх турбот, особистісних характеристиках та поведінці. Статева дихотомія найважливіша з усіх класифікацій людей, які існують в нашому суспільстві. Це свідчить про те, що дитина розділяє інформацію за двома категоріями: наприклад, поняття <чутливість> він відносить до <жіночого>, а <асертивність> - до <чоловічого>. Дитина робить наступним кроком узагальнення: які атрибути становлять «жіноче», а які - «чоловіче». Гендерний стереотип формується на такій основі - що можуть робити, яка поведінка для дівчаток і хлопчиків. Поведінка відповідно до стереотипу, має назву <гендерної типовості> - типові хлопчик чи дівчинка.

Згідно гендерної схеми повинна здійснюватись гендерна соціалізація, адже дитина буде жити в суспільстві, яке організоване за принципом гендерної дихотомії. Так сучасні батьки виховують вже зовсім по іншому. В наш час хлопчикам і дівчаткам купують однакові іграшки (ляльки і машини), одяг рожевого та блакитного кольорів. Батьки не ділять хатні турботи згідно статі.

Гендерні концепції, що тлумачать відмінності між статями, можна умовно поділити на дві великі категорії: біологічні та соціальні.

Біологічний підхід пояснює, відмінності між статями через призму генетичних та гормональних чинників, будовою мозку, особливостями конституції, темпераменту тощо. Проводились такі дослідження:

- 1) Вивчення спадкових рис близнюків;
- 2) Гормонально-хімічними, фізіологічними зміни (Х. Айзенк, М. Цукерман та ін.). Цукерман припускав, що гендерні відмінності домінантності та агресивності можуть впливати статеві гормони. Також мали місце спроби тлумачити відмінності за візуально-просторовим здібностями;
- 3) С. Нолен-Хоекзема статевої відмінності пов'язувала в хромосомах зі схильністю жінок до депресивних станів, тривожності і нейротизму [1, с.48-49].

Можливо також віднести еволюційну концепцію до диференціації статей. В. А. Геодакяна (1992). Чоловіча стать грає головну роль у зміні, а жіночий - в збереженні популяції: чоловіча стать - це глина, природний зразок, те, що перевірено, але стає мармуром – саме завдяки жінці. В онтогенезі також є відмінності. Більше мінливим, пластичним є жіноча стать, чоловічий ж більш стабільний. З різним ступенем генетичної обумовленості ознак пов'язані статевої відмінності. Ця концепція була підтверджена експериментами на тваринах, проведеними В. К. Федорової, Ю. Г. Трошіхіной і В. П. Багруновим (1981). Завдяки цьому можна пояснити багато статевих відмінностей в сенсомоторних та інтелектуальних функціях. Але думка фахівців з приводу гендерної психології на цю концепцію неоднозначна. І. С. Клецина (2003), наприклад, вважає, «що неправомірно прямо переносити еволюційно-генетичні закономірності статевого диморфізму на людську психологію і поведінку, оскільки психіка людини не розвивається за законами біологічної еволюції, а людина сама створює собі середу розвитку». Однак, незважаючи на критику, концепція В. А. Геодакяна і в наш лишається однією з найпопулярніших у психології.

Згідно положень соціокультурного підходу відмінності між статтю формуються суспільством (Feingold, 1994). Наведемо декілька з них:

Теорія соціальних ролей - одна з найбільш відомих в цьому підході описана Еліс Ігли. Розробляється відомою американською дослідницею з 1987 р. для того, щоб бути прийнятими суспільством, чоловік та жінка повинні вести себе конгруентно, згідно гендерної ролі. Саме сукупність стереотипних очікувань, які суспільство висуває індивіду як людині певної статі. Деякі особистісні риси та характеристики поведінки можуть бути прийнятними для чоловіків, та для жінок. Ця теорія дуже популярна. У людей існують імпліцитні -маються на увазі теорії по відношенню до представників різної статі саме такі положення висуває модель соціальних очікувань . Теорії створюються на основі спостережень, досліджень і життєвого досвіду. Різні випробовувані знають, якими повинні бути чоловік і жінка згідно норм суспільства. Так складаються гендерні стереотипи, а саме певний перелік приписів та очікувань окремо для кожної статі. Особистість намагається вести себе так, щоб відповідати цим очікуванням (Del Boca, Ashmore, 1986). Це спонукає чоловіків і жінок слідувати і жити за такими нормами [1, с.54-55].

Гендерні стереотипи відповідно до моделі артефакту, що розробляється А. Фейнгольда, змушують індивіда розглядати свої особистісні характеристики як більш-менш соціально бажані на яких побудовано більшість особистісних шкал відповідає своїм особистісно позитивним чином. Саме такі отримані результати підтверджують стереотипи.

Артефактом модель вважає лише дані, отримані за особистісним шкалами, а не показники поведінки, але ці показники теж не вільні від гендерних стереотипів.

Сюзанна Крос і Лаура Медсон – американські психологи використовували ідею Ш. Маркуса і С. Кітаями про взаємозалежну та незалежну я-концепції у індивідів східної і західної культури. Вони створили модель на основі цієї ідеї,

яка пояснює гендерні відмінності в соціальній поведінці. Для американських жінок в цілому характерний зв'язок з іншими людьми так вважають автори. Взаємозалежна, а для чоловіків - незалежна я-концепції. Перша формується та проходить процес в тісному взаємозв'язку про близьких людей, цілі та потреби цінні, як власні [1, с.56-57].

Висновок до першого розділу

Гендерна психологія є наукою, яка виділяє галузь психологічної науки. У неї довга передісторія та є короткою сама історія створення. Та неправомірним вважати її зародження лише починаючи з 70-х рр. ХХ ст. Також не коректно вважати її осередком зародження фемінізму, хоча не варто відкидати досягнення науки для розгляду сучасних психологічних проблем. Є невелика кількість статей, які присвячені історії розгляду гендерної психології. Вона чітко пов'язана з різними іменами та ідеями, збігаються вони лишень з поглядами Фрейда. Тому часто можна помітити, що йдеться ніби про різні погляди знання не на одну й ту ж саму науку. Тобто може йти мова про відмінності між статями, психологію відносин, тощо. Також дуже часто є присутнім елемент ідеології, але я вважаю це не дуже правомірним. Звичайно ж у психології є об'єктивного експериментального дослідження та емпіричної перевірки теорій. Тому насамперед потрібно звертатись до наукового дослідження проблематики. Історія створення гендерної психології можна виділяє 5 етапів:

- 1) Ідей в руслі філософських знань (античні часи до кінця ХІХ ст.);
- 2) формування предмету, розділів гендерної психології (кінець ХІХ - початок ХХ в.);
- 3) «Фрейдівський період» (початок ХХ в. - 1930-ті рр.);
- 4) Широкі експериментальні дослідження, перші теорії (1950-1980-ті рр.);
- 5) Стрімкий розвиток гендерної психології: проведення експериментальних досліджень, осмислення емпіричних фактів, адаптація методів, створення специфічних гендерних методик (з 1990-х рр. і до наших днів) [1, с. 7-8]

У вітчизняній науці виділяють дещо інші етапи (кінець ХІХ - початок ХХ ст .; 1920-1930-і рр.; 1960-1980-і рр .; з 1990-х рр.). Ми будемо розглядати їх проводячи паралель із зарубіжними етапами розвитку гендерної психології.

Античний період гендерних досліджень це імена Платона і Аристотеля. Ми також підемо за такою схемою. Платон Афінський (427-347 рр. до н. е.) у працях «Бенкет», «Держава», «Закони», «Тімей» уже ввів поняття андрогінів і розглядав сімейно-шлюбні відносини, права статей (тому його називають першим античним «феміністом», що викликає інтерес до його поглядів. Платон використовував міф про андрогіна (від грец. Andros - чоловік і gune або gynaikos - жінка) - істот, що мали особливі риси обох статей. Зевс розгнівався на людей за їх сміливість і розділив на дві частини. Чоловіки і жінки - це дві половинки однієї людини і лише покохавши, вони можуть знайти цілісність [1, с. 7-8]. В найширшому сенсі предметом гендерної психології є особливості психіки, які пов'язані з відмінностями між статями. Конкретизація цього положення міститься в різних розділах гендерної психології.

Прийнято виділяти 6 великих розділів:

- 1) психологія порівняння чоловіків і жінок;
- 2) психологія жінки;
- 3) психологія чоловіки;
- 4) гендерна соціалізація;
- 5) психологія гендерних відносин;
- 6) гендерна психологія лідерства[1, с.38].

1. Психологія порівняння чоловіків і жінок. В ході історії гендерної психології цей розділ мав різні назви:

1. статевий диморфізм,
2. статевої діпсіхізм,
3. статеві відмінності,
4. гендерні відмінності.

Чоловіки і жінки, хлопчики і дівчатка порівнюються за різними відмінностями від психофізіологічних і нейропсихологічних до соціально-психологічних. Необхідно встановлювати і схожість (відсутність відмінностей не завжди означає подібність). Мета цього порівняння – встановити специфіку відмінностей обох статей. Цей розділ гендерної психології є найбільш вивченим різними дослідниками. Крім того, повинна бути змінена парадигма - від встановлення відмінностей до встановлення специфіки і своєрідності (включаючи і схожість статі).

Психологія жінки вивчає ті особливості психіки і поведінки жінок, які не є галуззю вивчення першого розділу. В зарубіжних роботах дуже часто переплітаються психологія жінки та психологія гендерних відмінностей, що по експериментам, на які посилаються, концепціям, які лежать в їх основі і які їх пояснюють, оскільки, характеризуючи жінок або дівчаток, неодмінно звертаються і до чоловіків. Вивчення жінок і чоловіків, їхніх відмінностей - робить розмитую межу між обома розділами, але психології жінок існує і свій специфічний предмет: ті особливості психіки, яких немає у чоловіків, перш за все - пов'язані з жіночою природою. Особливе місце для вивчення складає стан жінок під час менструального циклу, дефлорації, вагітності, пологів, клімаксу. Предметом психології жінки є материнство (особливо в ситуації неповної сім'ї, коли немає феномена, з яким можна було б провести порівняння, - батьківства), жіноча зайнятість, жіночі професії (особливо ті, де немає чоловіків або їх так мало, що порівняння не може бути адекватним), жіноче безробіття, жіноче девіантна поведінка (особливо в чисто жіночому середовищі), нарешті, специфічно жіночі захворювання (і не тільки гінекологічні, але і інші - порівняння з чоловіками навіть в області психіатрії виявляється нерелевантних). Перші кроки робить психологія чоловіків. Предметом є особливості психіки, які відсутні у жінок. Предметом є вплив чоловічих гормонів на здатність чоловіків у вирішенні просторових завдання. Часто порівняння з жінками нерелевантні. Існують певні специфічні чоловічі

захворювання (наприклад, пов'язані зі статевою сферою), які впливають на психіку чоловіків і є відсутніми у жінок. І психологія жінки, і психологія чоловіки має свою широку сферу проблем – від соціальної психології від психофізіології.

4. Гендерна соціалізація. Гендерний предмет цієї галузі досліджень є соціалізація, формування гендерної ідентичності, освоєнні гендерних ролей, вплив на цей процес гендерних стереотипів.

5. Психологія гендерних відносин. Вивчення предмету цієї галузі досить широке, тому що гендерні відносини - це не тільки взаємини між чоловіком та жінкою, а й усередині кожної статі. Окремий інтерес представляє і спілкування: дружнє, сексуальне, подружнє.

6. Гендерна психологія лідерства. Дана область могла б вважатися розділом психології гендерних відносин, але це не цілком правильно. Виділити її в окремий розділ дозволяють наступні обставини: по-перше, його проблематика виходить за рамки тільки гендерних відносин, а по друге, між чоловіками і жінками часто виникають відносини домінування, що підлягають для самостійного дослідження.

До теоретичних завдань гендерної психології відноситься розробка теорій і концепцій, методів, методик, проведення широких досліджень, до прикладних - впровадження результатів та досягнень в практику. Гендерний підхід повинен стати невід'ємною частиною роботи психолога. Цей підхід надає широкі можливості для допомоги практикам, які працюють з людьми. На початку ХХ ст. в гендерній психології були прийняті наступні 5 методів дослідження:

1. Груба індукція. Аналізувалися життєві висловлювання про чоловіків і жінок, отримані зазвичай, від знайомих дослідника. Проте надійність результатів, базується на думках випробовуваних, як правило, невелика:

справа в тому, що у більшості з них існує статева теорія про статеві відмінності, характеристиках особистості обох статей.

2. Експеримент. Зазвичай він широко не використовувався.

3. Дедукція. Встановлені закономірності загальної психології та досягнення застосовувалися до випробовуваних з урахуванням їх статі. При цьому існувала небезпека, що не будуть враховані ті чи інші специфічні особливості (зокрема, жінок), що звертаються до загальних закономірностей. Слід зазначити, що цей метод часто використовували французькі дослідники. В наш час в гендерній психології результати можуть спотворюватися тому, що, наприклад, вивчаючи жінок-випробовуваних, вчені застосовують методики, які виправдали себе на досліджуваних -чоловіках.

4. Біографічний метод. Застосовують для аналізу видатних історичних діячів, але можливості його застосування до жінок обмежені, серед жінок мало широко відомих історичних особистостей, історичні ролі чоловіків і жінок висвітлені нерівномірно та відмінності між знаменитими та незначними жінками і чоловіками різні через те, що жінці важче домогтися популярності, ніж чоловікові Така думка належить Геймансу, а потім була підтверджена дослідженнями психології лідерства.

Анкетування. Гейманс цінним методом вважав саме анкетування, але необхідно було враховувати деякі особливості випробовуваних – наприклад їх емоційність [1, с.40-42].

В гендерній психології в наш час використовується різноманітний арсенал психологічних методів: спостереження, експеримент, анкетування, інтерв'ювання, тести, моделювання.

Розділ II. ОСОБЛИВОСТІ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ ТА ТРИВОЖНОСТІ

2.1. Особливості підліткового віку

Вік пов'язаний з перебудовою організму дитини, статевим дозріванням називають підлітковим. Лінії психічного і фізіологічного розвитку не йдуть паралельно, тому межі підліткового періоду значно коливаються. Адже одна особистість вступає у підлітковий вік раніше, інша - пізніше, тому підліткова криза може виникнути в 11 чи 13 років. Весь період починаючи з кризи, зазвичай протікає важко як для дитини так для дорослих. Іноді підлітковий вік називають тривалою кризою. Ендокринні зміни в організмі залежать від статевого дозрівання [10 с. 133].

В цьому процесі особливо важливу роль відіграють гіпофіз і щитовидна залоза, які починають виділяти гормони, що стимулюють роботу більшості ендокринних залоз, починається активна взаємодія гормонів росту та статевих гормонів, що приводять до інтенсивного фізичного та фізіологічного розвитку. Зріст, вага дитини- збільшуються, причому у хлопчиків в середньому пік <стрибка зростання> припадає на 13 років, тому закінчується після 15 років, іноді може тривати навіть до 17 років.

Стрибок у рості у дівчат зазвичай починається та закінчується на два роки раніше, а подальше, більш повільне зростання може тривати кілька років. Тут великі й відмінності індивідуальні, окрім статевих відмінностей: у одних дітей швидке зростання починається тоді, коли у інших він вже закінчується, супроводжується зміна пропорцій тіла: розмірів спочатку доростають голова, кисті рук, ступні, потім кінцівки - подовжуються руки і ноги - і в останню чергу тулуб. Виникає певна непропорційність тіла, підліткова незграбність. З'являються вторинні статеві ознаки - зовнішні ознаки статевого дозрівання – у хлопчиків змінюється голос, причому у деяких різко знижується тембр голосу. Виникають труднощі у функціонуванні серця, легенів, кровопостачанні головного мозку у зв'язку з швидким розвитком.

Характерними стають перепади судинного і м'язового тонусу і вони викликають швидку зміну фізичного стану і відповідно, настрою. У підлітковому віці емоційний фон стає нерівним, нестабільним, потрібно постійно пристосовуватися до фізичних і фізіологічних змін, що відбуваються в організмі підлітка та переживати так звану <гормональну бурю> [10 с. 134]. Нестабільність посилює сексуальне збудження, що супроводжує процес статевого дозрівання, адже більшість хлопчиків певною мірою усвідомлює витоки цього порушення, а дівчатка мають більше індивідуальних відмінностей: частина з них відчуває сильні сексуальні відчуття, але вони пов'язані із задоволенням інших потреб: в прихильності, любові, підтримці, самоповазі. У підлітковому віці підвищується інтерес до своєї зовнішності, формується новий образ свого <Я>, а тому гіпертрофованої значущості зовнішності переживаються дійсні та уявні недоліки. Після відносно спокійного молодшого шкільного віку підлітковий здається бурхливим і складним [10 с. 135].

С. Холл назвав підлітковий вік саме періодом бурі та натиску. Спостерігаються різкі зміни у плані формування особистості, але головна особливість підлітка - особистісна нестабільність.

Одночасно із зовнішніми проявами дорослості виникає також відчуття дорослості - ставлення підлітка до себе як до дорослого, уявлення, відчуття себе немовби дорослою людиною, адже таке почуття це особлива форма самосвідомості. Це не пов'язано з процесом статевого дозрівання, а тому можна сказати, що статеве дозрівання не стає основним джерелом формування почуття дорослості. Перш за все проявляється почуття дорослості у підлітка, в бажанні, щоб усі дорослі та однолітки – ставилися як до вже зрілої особистості, адже підліток відстоює свою <дорослу позицію>. Виявляється прагнення до самостійності, бажання захистити якісь сторони свого життя від втручання батьків, а саме :

1. Питань зовнішності;

2. Стосунків з ровесниками;
3. Навчання [10 с. 136].

З'являються власні погляди, смаки, погляди та лінія поведінки, але хоча в підлітковому віці все нестабільно, погляди можуть змінитися через кілька тижнів, але захищати свою точку зору дитина буде настільки ж емоційно. Підліток не зріла особистість, певні риси зазвичай дисонують у різних образах <Я> не негармонійно.

В кінці підліткового віку, а саме на межі з ранньої юності, уявлення про себе стабілізуються та утворюють цілісну систему - <Я-концепцію> а це найважливіший етап у розвитку самосвідомості[10 с. 137].

2.2. Концепції тривоги

Основною причиною багатозначності та семантичної невизначеності в концепціях тривоги є те, що термін використовується, як правило, в двох основних значеннях, які взаємозалежні і можна адресувати таки до різних понять. Тривога як термін використовується для опису неприємного за своєю специфіку емоційного стану чи внутрішнього відчуття, якому характерно суб'єктивне відчуттями напруги, неспокою, дивних передчуттів, а з фізіологічного боку - активацією автономної нервової системи. Виникає сам стан тривоги, коли індивід сприймає певний подразник чи ситуацію яка несе актуальні, або потенційні елементи небезпеки, загрози. Стан тривоги може варіювати за інтенсивністю та змінюватися в часі та відображати рівень стресу, який індивід. Сам термін тривога або висловлюючи думку більш точніше <тривожність> використовується також для відповідності до відносно стійких індивідуальних відмінностей у схильності індивіда відчувати такий стан. У таких ситуаціях тривожність означає таку рису особистості. Особистісна тривожність, або тривожність, як риса, не проявляється безпосередньо в поведінці, та однозначно зрозуміло, що її рівень можна визначити виходячи з того, як часто в індивіда виникають стани тривоги. невротична особистість <особистість з вираженою тривогою>, схильна сприймати навколишній світ лише як загрозований порівняно з особистістю з низьким рівнем тривожності. Таким чином слід говорити про те, що люди з високим рівнем тривожності більше схильні до впливу стресу, переживання стану тривоги більшої інтенсивності ніж індивіди з низьким рівнем тривожності[1 с. 74].

Існує ряд досить розроблених концепцій тривоги як стану. Так в ряді досліджень тривоги Філіпс, Мартін та Майерс відзначають, що результати багатьох робіт протиставляються одна одній. Дані автори, важливим пунктом зазначають теоретичні подібності досліджень тривоги щодо положення, що тривога викликається різними формами стресу. Складно дійти дослідникам

згоди, щодо питання у визначенні стресу, опису характеру реакцій тривоги, природи механізмів, що опосередковують тривогу, викликають стресові стимули.

Філіпс разом зі співавторами відзначають, що концептуальне розходження між тривоگوю по перехідному емоційному стану, щодо стійкої риси особистості та виявляючись конструктивним. Отже дану відмінність було введено Кеттеллом і Шейсром (1961) з того часу проблемі приділяється якомога більша увага. Як стану та властивості поділу тривоги найбільш чітко вказано в роботах Кеттелла і Спілберг. Але слід сказати про те, що кожен з них реалізує відмінний підхід до концептуалізації, вимірюванню відповідних змінних. Тривога як властивість, або ж як стан розрізняється та займає центральне місце в роботах І. Г. Серазона. Часто в літературі можна зустріти тривожність перед екзаменами, що в цілому відображає індивідуальні відмінності схильності суб'єкта відчувати тривогу у важливій ситуації оцінки, іспиту.

Розмежування тривоги мається на увазі як властивості та стану, що можна помітити у гіпотезі Бека про те, що «індивідуальні відмінності в чутливості до стресу є важливим фактором у розвитку психосоматичних симптомів». Бек висловлював думки про те що, тривалі психофізичні реакції, пов'язані зі станами тривоги часто виявляються у осіб, що схильні відповідати на стресові фактори станом тривоги, що впливає на виникнення психосоматичних розладів.

В роботах Ізарда основна увага направлена на пояснення природи емоційних реакцій, які викликаються різними типами стресу. Також при цьому використовуються різні критерії тривоги, емоційних станів. Лазарус та Епштейн досліджували вплив лабораторних та реальних стресів на процес стану тривоги впливаючи стресовими стимулами. Все ж таки Ізард, Епштейн, Лазарус у загальному не акцентують уваги на значенні індивідуальних відмінностей у вираженості особистісної тривожності та активізація тривоги

як емоційного стану, що у працях дослідників явно визнається значення поділу тривоги як властивості та стану дослідження проблеми.

Дослідники тривоги єдині в думці про те, що саме стрес породжує стан тривоги тому це можна ще раз підкреслити, але крім того, можна відзначити згоду в тому, що активації тривоги та інших емоційних станів мають вирішальну роль, але важливе значення також мають когнітивні чинники. Когнітивні оцінки небезпеки - перша ланка при виникненні стану тривоги, а когнітивна переоцінка- визначає інтенсивність станів, стійкість у часі.

В концепціях тривоги в даний час є перелік спільних точок, а теоретична та методична оснащеність досліджень зростає, що певно слід очікувати при значній інтеграції в теорії та дослідницької стратегії вивчення тривоги.

В оцінці дослідження основною складністю більшість дослідників визначають «тривогу як складний особистісний процес з множинними компонентами». Кожен дослідник намагається врахувати аспекти чи компоненти, що впливають з теоретичних побудов.

Стан та властивості особистості, або особистісної диспозиції, тривоги як емоційного процесу саме зараз стає очевидно, що з концептуальним розрізненням тривоги як минушого слід пов'язати розуміння тривоги як процесу. Тривога розглядається в рамках цієї концепції як послідовність когнітивних, афективних, поведінкових реакцій, що актуалізуються в результаті впливу на людину різних форм стресу. Такий процес може бути викликаний зовнішнім стресовим подразником чи деяким внутрішнім джерелом, що інтерпретується суб'єктом як загроза. Таким чином когнітивна оцінка небезпеки тягне за собою стан тривоги чи зростання готівкового рівня інтенсивності цього процесу. Стан тривоги включається в структуру загального процесу тривоги, а концепція тривоги як процесу включає наступні компоненти:

<стрес - сприйняття загрози - стан тривоги>

Зростання стан тривоги переживається індивідом як неприємне, хворобливе, оскільки когнітивні і поведінкові реакції, включені в цей стан, несуть функцію мінімізації і таким чином виникає почуття дискомфорту. Такий процес тривоги супроводжується процесом переоцінки стресових умов, що в цілому сприяє вибору відповідних механізмів, що полегшують переживання стресу, а також активації деяких механізмів типу уникнення, що допомагають індивіду вийти з ситуації, що викликає у нього тривогу.

При конкретній можливості не подолати, або уникнути стрес, включаються механізми психологічного захисту, функція яких полягає в зменшенні стану тривоги. Слід зазначити, що наприклад такими механізмами є:

1. Придушення;
2. Заперечення;
3. Проекція;

Отже, вище зазначені механізми спотворюють сприйняття стимулу, що викликає тривогу. А сам стан тривоги тягне за собою таку послідовність реакцій:

<стан тривоги - когнітивна переоцінка - механізми перекриття, уникнення або психологічного захисту>

У концепції невротичної тривоги Фрейда можна знайти процесуальне визначення невротичної тривоги, а також визначення тривоги як процесу. Саме розуміння поняття «об'єктивна тривога» є по суті, синонімом поняття <страх>, що включено в реальну ситуацію небезпеки в зовнішньому світі; Така ситуація сприймається індивідом як загрозна, що в подальшому породжує емоційну реакцію, пропорційну за інтенсивністю зовнішній небезпеці.

Невротична тривога відрізняється від об'єктивної тим, що саме джерело небезпеки знаходиться скоріше у внутрішньому, а не у зовнішньому світі особистості та її переживань. Джерело цієї небезпеки, як зазначав Фрейд –

сексуальні та агресивні потяги, що придушуються ще в дитинстві. Отже, вираз невротичної тривоги включає наступну ланцюг психічних проявів:

<внутрішні імпульси - зовнішня небезпека (покарання) - об'єктивна>
 <тривога - придушення - часткова ломка від придушення - похідні від внутрішніх імпульсів - сприйняття загрози - невротична тривога>

Розрізнення між об'єктивною і невротичною тривогою, якщо відволіктися від специфіки фрейдівського визначення стає очевидним, що головна відмінність між цими поняттями ґрунтується на припущенні, щодо різних компонентів та процесів, які породжують їх. Таким чином, використання різних термінів та понять для позначення різних процесів цілком законно та все ж, якщо розглядати тривогу як процес стає можливим вирішити питання, чи відрізняються реакції, пов'язані з об'єктивною тривогою, від тих реакцій, які супроводжують саме невротичну тривогу.

Прояв невротичної тривоги яка пропорційно по інтенсивності реальній небезпеці, пов'язана з зухвалими її подразниками, але важко, що саме різниця між невротичною тривогою як «безпредметною» емоційною реакцією та об'єктивною тривогою, прийнятні в тому вигляді у якому воно є сформульовано. Якщо на основі відповідної концепції стресу переконатися в правильності цього можна було б тільки в тому випадку, якщо стало можливим об'єктивно виміряти відсутність чи присутність стресу, його величину. Також необхідно мати визначення стресу, де буде включена чи наявна суб'єктивна оцінка індивідом свого реального оточення.

Складним постає питання, щодо невротичної чи об'єктивно виразної реакції тривоги людини, яка наприклад щойно з'їла тарілку смачного супу. Тому, якщо раптом він почув по радіо інформацію, на підставі якої у нього може виникнути підозра, що з'їдений їм суп може буди не корисним, нам стане зрозумілим його емоційний стан.

Лазарус і Аверілл визначають інші процесуальні визначення тривоги, а саме як «емоцію, щодо оцінки загрози, а ця оцінка відповідно тягне за собою символічні елементи, елементи антиципації та невизначеності. <Тривога виникає тоді, коли когнітивні системи ускладнюють для особистості повноцінні відносини з зовнішнім світом >. Таке визначення тривоги дає нам уявлення про комплексний процес, що включає в себе:

<стрес, когнітивну оцінку загрози, подальшу переоцінку, механізми перекриття, подолання стресу і емоційну (стресову) реакцію>

Характеризують сам процес певні поведінкові і фізіологічні прояви, однак домінуючими найчастіше виявляються саме когнітивні компоненти.

Епштейн та Мандлер також пропонують процесуальні визначення тривоги. За Епштейном, тривога виникає з процесу, в якому активація породжує деякі форми та загрози і не може бути направлена з тих чи інших причин на відповідну дію. За Мандлером, тривога як <наслідок процесу>, в якому порушений чи організований план, який тягне послідовність поведінкових дій, та приводить до стану дистресу, активації, занепокоєння і безпорадності, якщо індивід не має при цьому відповідного ситуаційно значимого явища та заміщає поведінку для завершення порушеної послідовності дій.

Безсумнівно, при дослідженні явищ тривоги дослідники повинні спиратися на розуміння тривоги саме як процесу, але саме процесуальні визначення тривоги викликають три значні складності у дослідників:

1. Процес тривоги сам по собі досить складний та включає ряд компонентів, що саме характерно, процесуальні компоненти, які становлять інтерес для теоретиків, включаються в їх визначення, а інші, як правило найчастіше саме ігноруються.
2. Великі труднощі зустрічаються при зіставленні і інтеграції результатів досліджень, які ґрунтуються на процесуальних визначеннях тривоги, тому що кожен дослідник включає різні компоненти процесу тривоги.

3. Складність полягає в тому, що звична термінологія стає все не прийнятною для опису важливих компонентів тривоги як процесу.

Навіть в тих випадках, коли дослідники включають одиницю вимірювання тривоги як опис саме процесу тривоги як властивості та як стану. У концепцію тривоги як процесу включаються поняття:

1. Стресу;
2. Погрози;
3. Стану і властивості тривоги в якості основних складових концепції.

Розвиток всеосяжної теорії, також пояснює основні явища тривоги і має починатися з визначення реакцій, що входять саме в стан тривоги. Після того як ці характеристики визначені концептуально, необхідно побудувати процедуру їх вимірювання. Таким чином стан тривоги - це психобіологічний опис свідомості, тому в процедуру повинні бути включені фізіологічні, феноменологічні та суб'єктивно оцінювані індикатори.

Найбільшою мірою у дослідженнях стану тривоги використовувалися різні критерії активності автономної нервової системи. Відповідні дані наводяться в оглядах Левітта (1967), Мак Рейнолдса (1968), Маркса (1971). Якщо говорити у цілому то за кількістю робіт найбільш поширеними критеріями можна вважати шкірно гальванічну реакцію (КДР) та зміну частоти серцевих скорочень (ЧСС). Але у той же час використовуються такі показники, як величина кров'яного тиску, електрична активність м'язів, температура поверхні тіла, параметри дихання.

Отже, перші спроби виявити критерії стану тривоги на основі самоспостереження та самооцінки прийнято виділяти за роботами Хоуліса (1961,1965), Кеттелла і Шейера (1961), Цукермана (1960). В даний час досить поширеним методом виявлення суб'єктивних та феноменологічних компонентів стану тривоги вважають афективний опитувальник Цукермана (affect adjective check list). Серед інших методів можна згадати профіль

настроїв (POMS) (Мак Нейр, Лорр і Дроплмен, 1971), а також шкалу реактивної та особистісної тривожності (Спилбергер, Горсан і Люшен, 1970). Такі вище описані методи в даний час найбільш поширені серед тих, що використовуються для оцінки стану тривоги.

Сприйнятливості різних видів стресу у різних людей по різному є схильність до тривоги, тому всеосяжна теорія тривоги повинна включати в себе також поняття тривоги як особистісної риси характеру індивіда. Особистісна тривожність по індивідуальній відмінності виводиться з частоти та інтенсивності проявів стану тривоги в часі. Отже, таким чином критерії якості тривожності за опитувальником Тейлора (1953) - шкалою тривоги (Кеттелл і Шейер, 1963) шкалою реактивної і особистісної тривожності (ШРЛТ) більшою мірою корелюють одна з одною. Ці методи призначені для вимірювання схильності відчувати стан тривоги в різних ситуаціях, які пов'язаних з соціальною взаємодією з людьми. Люди, які характеризуються високими показниками тривожності, більш схильні відчувати підвищення стану тривоги в тих ситуаціях, що несуть в собі загрозу для їх самооцінки, а саме в ситуаціях міжособистісних відносин, адже в них оцінюється їх особистісна адекватність (Спилбергер, 1966,1971).

Шкали передекзаменаційної тривожності корелюють з оцінками загальної особистісної тривожності та відображають специфічний тип тривожності як властивості кожної особистості. Високі показники за шкалою передекзаменаційної тривожності, зазвичай погіршують якість виконання різних дій наприклад в ситуації іспиту, адже можна вважати, що ці шкали вимірюють індивідуальні відмінності, щодо схильності відчувати підвищення стану тривоги в ситуаціях оцінки особистісної адекватності. Згідно Серазону у таких ситуаціях індивіди з високими показниками тривожності за шкалою передекзаменаційної тривожності схильні проявляти персоналізовані егоцентричні реакції, що створюють перешкоди для адекватної поведінки. Ці

егоцентричні реакції стимулюють стан тривоги, що викликається у свою чергу вже саме високою передекзаменаційної тривожністю при дії стресу.

Специфічні критерії в цілому ситуаційної тривожності властивості та є більш надійними в прогнозі виникнення чи зростання стану тривоги у певних видах стресових ситуацій, ніж критерії загальної особистісної тривожності. Як було сказано вище рівень передекзаменаційної тривожності, більш точно пророкує погіршення діяльності в ситуації іспиту, ніж величина загальної особистісної тривожності. Рівень особистісної тривожності аналогічним чином в специфічних ситуаціях типу дискусій виявився кращим показником зростання рівня стану тривоги в порівнянні з критерієм загальної тривожності (Лемб, 1969). Таким чином, індивідуальні відмінності в схильності до прояву стану тривоги в значній мірі ситуативні та проявляються в одному класі ситуацій і можуть не проявлятися в іншій.

Схильність до боязні як було виявлено у ряді досліджень відносно незалежна від тенденції до зростання стану тривоги в присутності фізичної небезпеки. Таким чином особистість з невротичними синдромами характеризуються високими показниками особистісної тривожності, але не відрізняється від індивідуумів з низькими значеннями по цій властивості, якщо оцінювати їх схильність до загрози фізичної небезпеки. Середній рівень взаємозв'язку виявлений між показниками загальної особистісної тривоги та показниками, призначеними для виявлення індивідуальних відмінностей щодо прояву тривоги в соціально значущих стресових ситуаціях «наприклад, при публічних виступах або при виконанні тестів».

Спільним елементом, що, опосередковує такого роду корелянт є сам фактор загрози - <Я> або загроза самооцінці (Ходжес і Феллінг, 1970; Спилбергер, 1960,1971).

Важливими змінними, які повинні бути враховані у загальній теорії тривоги, є:

1. Природа та величина стресу;
2. Когнітивні компоненти, що включають оцінку та переоцінку у стресовій ситуації;
3. Механізми перекриття, боротьби зі стресом;
4. Поведінка уникнення та механізми психологічного захисту, які у своїй базисній основі спрямовані на зниження стану тривоги чи саме захист особистості від загрозливих стимулів.

Деякі теоретики стресу як зазначалося вище розглядають ці змінні в якості складових саме фундаментальних аспектів тривоги, які конституують визначення тривоги як процесу. Слід зазначити, що в розумінні тривоги як процесу є тенденція відволікання від деяких важливих концептуальних проблем, щодо дослідження тривоги. Відповідні визначення при цьому змішують реакції тривоги з когнітивними факторами, які опосередковані активацією стану тривоги, та факторами, що визначають його інтенсивність, стійкість самого процесу.

Відповідно стресові ситуації можуть викликати найрізноманітніші чинники, а фактори загрози інтерпретуються суто індивідуально та суб'єктивно, адже індивідуально і суб'єктивно тобто в значній мірі ситуативно впливає на зміст когнітивних оцінок небезпеки. Таким чином визначення тривоги, в яких роблять спробу врахувати складні процеси змінюються вже самі когнітивні оцінки загрози та будуть обмежені в їхній генералізованності, що у свою чергу вносить певні труднощі в проблему крос- ситуативного вимірювання стану тривоги.

Описані Лазарусом і Аверілл концепції когнітивної оцінки та переоцінки, являють собою важливий внесок в загальне розуміння тривоги як процесу. Тому афективні компоненти включають відчуття напруги, побоювання, а з фізіологічної боку - активацію автономної нервової системи, а саме ці емоційні компоненти утворюють стан тривоги. У створенні загальної теорії

тривоги прогрес залежить від розробки відповідних критеріїв тривоги саме як емоційного стану, а також способів вимірювання кожного компонента процесу тривоги [1 с. 102-106] .

2.3. Функціональний підхід до вивчення стану тривоги

Хоча на даний час є велика кількість експериментальних, емпіричних та теоретичних досліджень стану тривоги (anxiety), концептуальна розробка цього поняття в психологічній літературі досі є недостатньою.

Семантична невизначеність та багатогранність терміну <тривога> в психологічних дослідженнях є наслідком використання його в різних значеннях:

1. Гіпотетична <проміжна змінна>;
2. Тимчасовий психічний стан, що виник під впливом стресових факторів;
3. Фрустрація соціальних потреб, властивість особистості, які даються через опис зовнішніх і внутрішніх характеристик.

Ситуація ускладнюється ще й тим, що в прикладних дослідженнях для опису стану тривоги використовується велика кількість термінів.

Міркування Ч. Спілбергера, при смисловій відмінності терміна <тривога> дослідники використовують найчастіше у двох основних значеннях:

1. Як психічного стану ;
2. Як властивості особистості (тривожності).

Термін <тривога> щодо першого значення використовується для опису неприємного емоційного стану, що характеризується суб'єктивними відчуттями напруги, очікування неблагополучного розвитку подій, цей стан в ситуації невизначеної небезпеки, загрози (очікування негативної оцінки або агресивної реакції; сприйняття негативного до себе ставлення, загрози своїй самоповазі, престижу та обумовлено неусвідомлюваним джерелом небезпеки.

У другому випадку тривожність як риса, або властивість особистості характеризується відносно стійкою схильністю людини сприймати загрозу своєму <Я> в різних ситуаціях, реагувати на них посиленням стану тривоги. Схильності дії різних стресорів завжди індивідуалізовані так особистість з

вираженою тривожністю схильна сприймати навколишній світ як потенційну загрозу, або небезпеку, ніж порівняно особистість з низьким рівнем тривожності. Термінологічна неоднорідність у використанні понять сприяє різноманітність теоретичних підходів, що не виключають, на наш погляд, можливість розробки єдиної концептуальної схеми аналізу різних аспектів прояви тривоги та функціонального призначення.

Часто порушується питання про психологічні функції тривоги, адже з обговоренням таких традиційних проблем, як:

1. Генетичні корені тривоги;
2. Умови і ситуації її виникнення;
3. Впливу тривоги на діяльність.

Це питання однак окремо в психологічній літературі, як правило, не розглядається, адже що саме функціональний підхід, <дослідження явищ з точки зору не тільки того, якими вони є, скільки того, що вони роблять>, сприяє розробці нових уявлень, що неоднозначно пояснює об'єкт психологічного аналізу.

Функціональна вихідна характеристика тривоги виділяється в більшості напрямків інтерпретації цього стану тобто йде мова про утвердження, що стан тривоги передбачає певний вид небезпеки, передбачає щось неприємне, загрозове і повідомляє про це особистості.

Не настільки широко, що розділяється, але тим не менш достатньо стійкою, є традиція, що йде від З. Фрейда, яка в характері небезпеки вбачає ознаку для диференціації страху, викликаний конкретної загрозою, і тривоги як реакції на представлену загрозу. Тому тривогу іноді визначають як генералізований, невизначений і безпредметний страх? або як стан, викликає не наявністю небезпеки, а відсутністю можливості її уникнути в тому випадку, якщо вона раптом з'явиться[1 с. 74-79].

Висновок до 2 розділу

Вік пов'язаний з перебудовою організму дитини, статевим дозріванням називають підлітковим. Лінії психічного і фізіологічного розвитку не йдуть паралельно, тому межі підліткового періоду значно варіюються. Адже одна особистість вступає у підлітковий вік раніше, інша - пізніше, тому підліткова криза може виникнути в 11 чи 13 років. Весь період починаючись з кризи, зазвичай протікає важко як для дитини так і для дорослих. Іноді підлітковий вік називають тривалою кризою. Ендокринні зміни в організмі залежать від статевого дозрівання [10 с. 133].

В цьому процесі особливо важливу роль відіграють гіпофіз і щитовидна залоза, які починають виділяти гормони, що стимулюють роботу більшості ендокринних залоз, починається активна взаємодія гормонів росту та статевих гормонів, що приводять до інтенсивного фізичного та фізіологічного розвитку. Зріст, вага дитини- збільшуються, причому у хлопчиків в середньому пік <стрибка зростання> припадає на 13 років, тому закінчується після 15 років, іноді може тривати навіть до 17 років.

Стрибок у рості у дівчат зазвичай починається та закінчується на два роки раніше, а подальше, більш повільне зростання може тривати кілька років. Тут великі й відмінності індивідуальні, окрім статевих відмінностей: у одних дітей швидке зростання починається тоді, коли у інших він вже закінчується, супроводжується зміна пропорцій тіла: розмірів спочатку доростають голова, кисті рук, ступні, потім кінцівки - подовжуються руки і ноги - і в останню чергу тулуб. Виникає певна непропорційність тіла, підліткова незграбність. З'являються вторинні статеві ознаки - зовнішні ознаки статевого дозрівання – у хлопчиків змінюється голос, причому у деяких різко знижується тембр голосу. Виникають труднощі у функціонуванні серця, легенів, кровопостачанні головного мозку у зв'язку з швидким розвитком. Характерними стають перепади судинного і м'язового тонуусу і вони викликають швидку зміну фізичного стану і відповідно, настрою. У

підлітковому віці емоційний фон стає нерівним, нестабільним, потрібно постійно пристосовуватися до фізичних і фізіологічних змін, що відбуваються в організмі підлітка та переживати так звану <гормональну бурю> [10 с. 134]. Нестабільність посилює сексуальне збудження, що супроводжує процес статевого дозрівання, адже більшість хлопчиків певною мірою усвідомлює витоки цього порушення, а дівчатка мають більше індивідуальних відмінностей: частина з них відчуває сильні сексуальні відчуття, але вони пов'язані із задоволенням інших потреб: в прихильності, любові, підтримці, самоповазі [10 с. 135].

Важливими змінними, які повинні бути враховані у загальній теорії тривоги, є:

1. Природа та величина стресу;
2. Когнітивні компоненти, що включають оцінку та переоцінку у стресовій ситуації;
3. Механізми перекриття, боротьби зі стресом;
4. Поведінка уникнення та механізми психологічного захисту, які у своїй базисній основі спрямовані на зниження стану тривоги чи саме захист особистості від загрозливих стимулів [1 с. 102-106].

Деякі теоретики стресу як зазначалося вище розглядають ці змінні в якості складових саме фундаментальних аспектів тривоги, які конституують визначення тривоги як процесу. Слід зазначити, що в розумінні тривоги як процесу є тенденція відволікання від деяких важливих концептуальних проблем, щодо дослідження тривоги. Відповідні визначення при цьому змішують реакції тривоги з когнітивними факторами, які опосередковані активацією стану тривоги, та факторами, що визначають його інтенсивність, стійкість самого процесу.

Відмінно принциповий поділ нормальної та патологічної тривоги призводить до виділення численних різновидів типів тривоги: нормальної, ситуаційної, невротичної, психотичної (Савенко, 1974; Дементьєва, 1981 і ін.). Але тривогу розцінюють також як єдине по суті явище, що може набувати патологічного характеру при неадекватному посиленні тривоги, генералізації чи зміщенні тривожних реакцій до специфічних стимулів (Cameron, Margaret, 1951; Tiele, 1965; Lopez Ibor, 1969; Kłpiński, 1977, і ін.).

Для оцінки ролі тривоги та формування психофізіологічних співвідношень в процесі психічної адаптації розглянуті питання в істотній мірі, у якій від їх рішення залежить правомірність зіставлення ефективності адаптації та вираженості тривоги щодо єдиного психофізіологічного явища та необхідність виділення якісно різних типів тривоги, адже кожному з яких буде властивий специфічний вплив на зазначені процеси. Також одна з причин, що становлять суперечливість поглядів на тривогу обумовлюють та ймовірно є найбільш істотною, адже має місце уявлення про те, що поняття <тривога> має відповідати єдиному феноменологічному показнику, що саме як визначає зміст самого поняття. Зрозуміло, що таким чином прояви тривоги закономірно змінюються в залежності від її інтенсивності, особливостей формування, але і самі феноменологічні відмінності між тривогою та страхом, між нормальною та патологічною тривогою можуть бути вираженням цих змінних.

Виділено три форми відкритої тривожності.

1. Гостра, нерегульована або слабо регульована тривожність - сильна, усвідомлювана, демонстрована зовні через симптоми тривоги, самостійно впоратися з нею індивід не може (34%).
2. Регульована та компенсована тривожність, діти самостійно виробляють достатньо ефективні способи, що дозволяють справлятися з наявною у них тривожністю (24%). За характеристиками використовуваних для цих цілей способів всередині цієї форми виділилися дві субформи:

а) зниження рівня тривожності;

б) використання її для стимуляції власної діяльності, підвищення активності. Важливою характеристикою обох форм є те, що тривожність оцінюється дітьми як неприємне, важке переживання, від якого вони хотіли б позбутися.

3. Культивована тривожність - в цьому випадку, на відміну від викладених вище, тривожність усвідомлюється і переживається як цінне для особистості (19 %). Така тривожність виступає в декількох варіантах:

По-перше, вона може визнаватися індивідом як основний регулятор його активності, що забезпечує його організованість, відповідальність.

По-друге, вона може виступати як певна світоглядна і ціннісна установка.

По-третє, вона нерідко проявляється в пошуку певної «умовної вигоди» від наявності тривожності і виражається через посилення симптомів.

У одного з випробовуваних зустрічалися одночасно навіть два або ж навіть всі три варіанти.

Також може бути розглянута форма, як різновид культивованої тривожності яку ми умовно назвали <магічною>. Таким чином у цьому випадку дитина чи підліток як би «заклинає злі сили» за допомогою постійного програвання в розумі найбільш тривожних подій, постійних розмов про них тим самим ще більше посилюючи механізм певного «зачарованого психологічного кола».

Переважно в старшому підлітковому- ранньому юнацькому віці спостерігається культивована тривожність, хоча окремі випадки насамперед так званої <магічної тривожності> відзначається також на більш ранніх етапах [1с. 68-74].

Розділ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ТРИВОЖНОСТІ ПІДЛІТКІВ

3.1. Аналіз та інтерпретація результатів дослідження

Особистісна шкала прояву тривоги Д. Тейлора

(адаптація В. Г. Норакидзе)

Опис методики

Шкала <прояви тривожності> (Manifest Anxiety Scale, MAS) - особистісний опитувальник. Призначений для вимірювання проявів тривожності(додаток А). Оpubлікований Дж. Тейлор в 1953 р Твердження шкали відбиралися з набору тверджень Міннесотського багатоаспектного особистісного опитувальника (ММРІ). Вибір пунктів для шкали <прояви тривожності> здійснювався на основі аналізу їх здатності розрізнити осіб з <хронічними реакціями тривоги>

Обробка результатів дослідження здійснюється аналогічно процедурі ММРІ. Індекс тривожності вимірюється в шкалі Т-балів. Шкала «прояви тривожності» нерідко використовується в якості однієї з додаткових шкал ММРІ. При цьому результат вимірювання тривожності не тільки доповнює дані по основним клінічним шкалами ММРІ, але і в деяких випадках може бути притягнутий до інтерпретації профілю в цілому. Як показують дані досліджень (Дж. Рейх і ін., 1986; Дж. Хенсер, В. Майер, 1986), стан тривоги пов'язано зі зміною когнітивної оцінки навколишнього і самого себе. При високих показниках рівня тривожності необхідно дотримуватися дуже обережним в інтерпретації даних самооцінки.

У 1975 р В. Г. Норакидзе доповнив опитувальник шкалою брехні, яка дозволяє судити про демонстративності, нещирості у відповідях.

Опитувальник містить 60 тверджень і призначений для оцінки рівня тривожності як одного з показників адаптованості працівника професійної діяльності.

Для зручності використання кожне твердження пропонується випробуваному на окремій картці.

Вже згадана шкала складається з 50 тверджень, на які обстежуваний повинен відповісти так, або ні. Твердження відбиралися з набору тверджень Міннесотського багатоаспектного особистісного опитувальника (MMPI). Вибір пунктів для тесту здійснювався на основі аналізу їх здатності розрізняти осіб з «хронічними реакціями тривоги». Тестування триває 15-30 хв.

Більш відомі варіанти методики в адаптації Т. А. Немчинова і В. Г. Норакидзе, який в 1975 р доповнив опитувальник шкалою брехні, що дозволяє судити про демонстративності, нещирості у відповідях. Обидва варіанти опитувальника використовуються при індивідуальному і груповому обстеженні, здатні вирішувати як теоретичні, так і практичні завдання і можуть бути включені в батарею інших тестів.

3.2. Аналіз та інтерпритація результатів дослідження

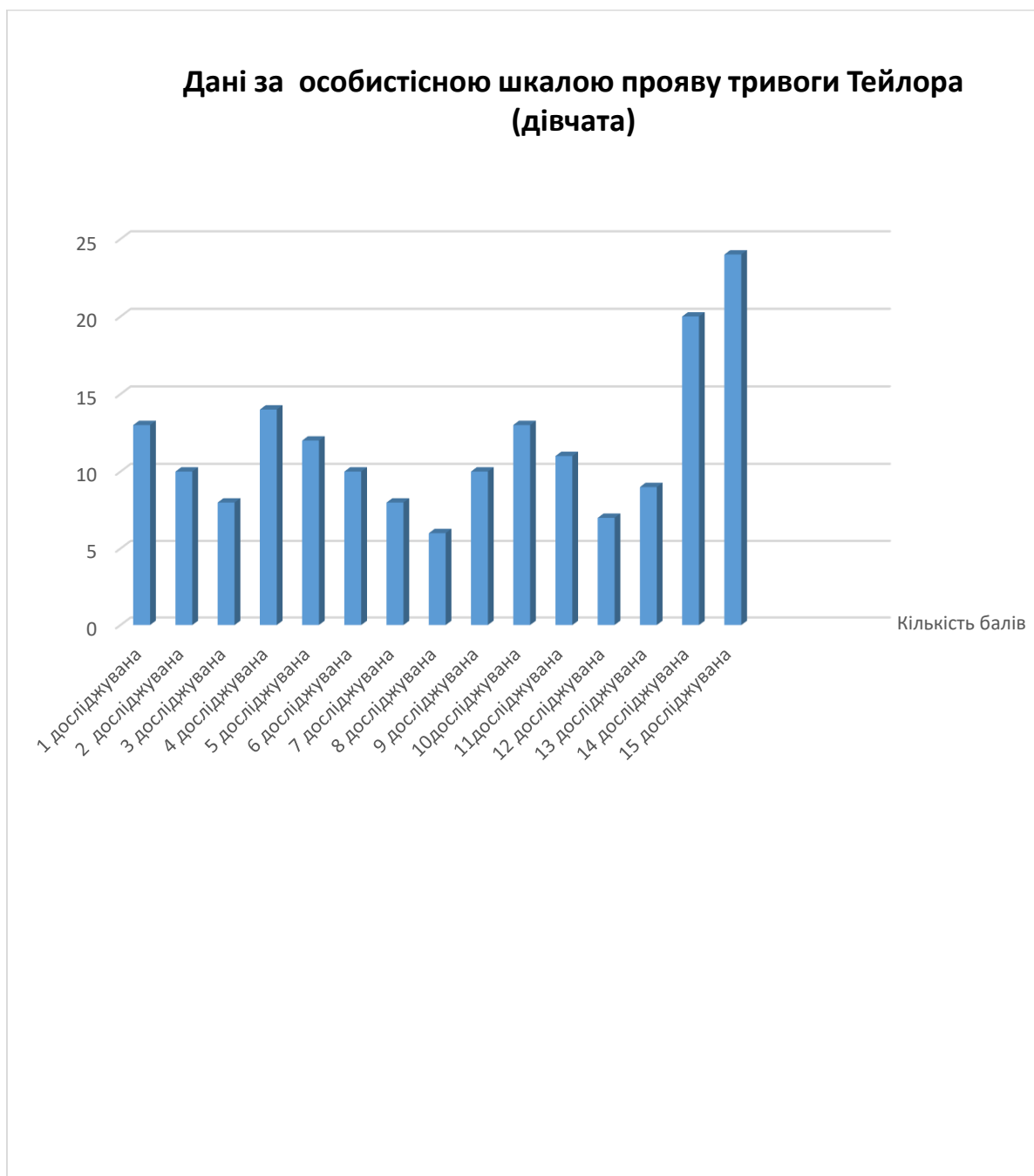
Таблиця 3.1.

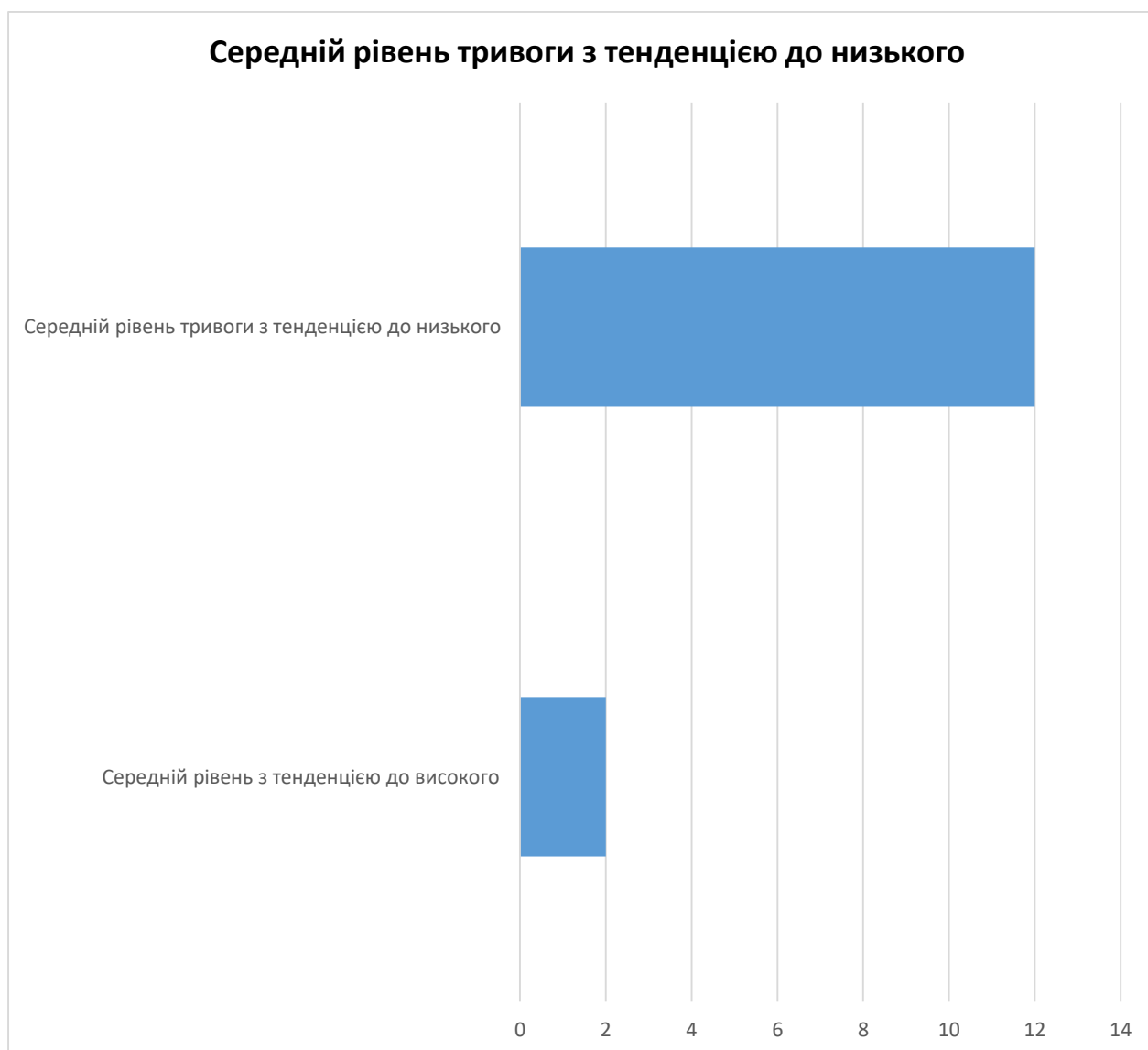
Особистісна шкала прояву тривоги Д. Тейлора (дівчата)

№	ПІБ	Кількість балів
1	1 досліджувана	13
2	2 досліджувана	10
3	3 досліджувана	8
4	4 досліджувана	14
5	5 досліджувана	12
6	6 досліджувана	10
7	7 досліджувана	8
8	8 досліджувана	6
9	9 досліджувана	10
10	10 досліджувана	13
11	11 досліджувана	11
12	12 досліджувана	7
13	13 досліджувана	9
14	14 досліджувана	20
15	15 досліджувана	24

За отриманими результатами дані за особистісною шкалою у 13 дівчат середній рівень з тенденцією до низького та 2 дівчат мають середній рівень з тенденцією до високого .

Шкала 3.1.

Шкала 3.2.

Таблиця 3.2.

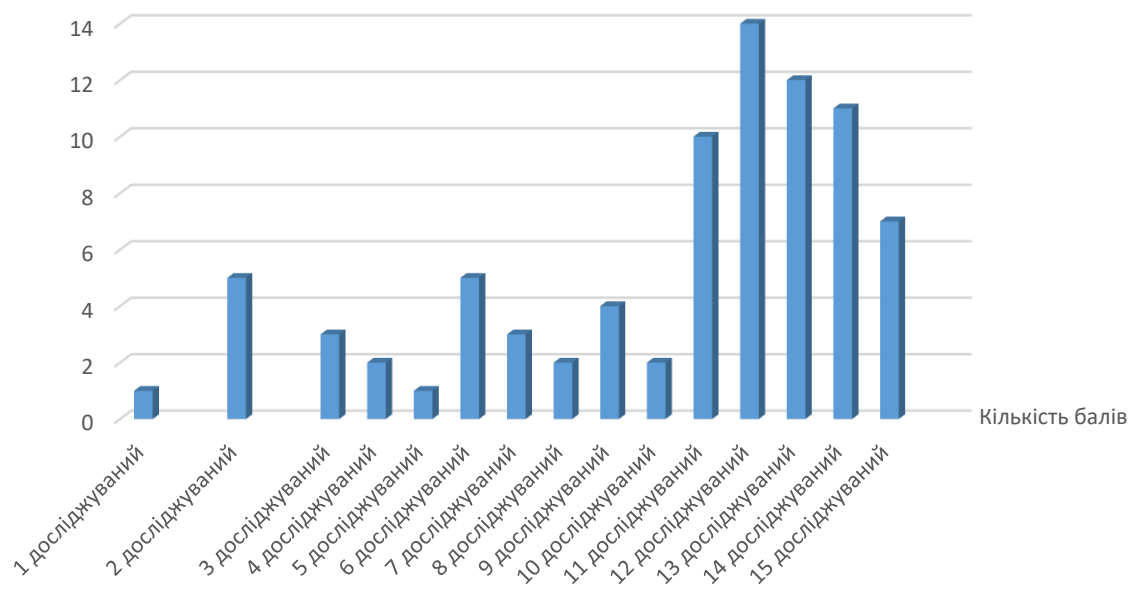
Особистісна шкала прояву тривоги Д. Тейлора (хлопці)

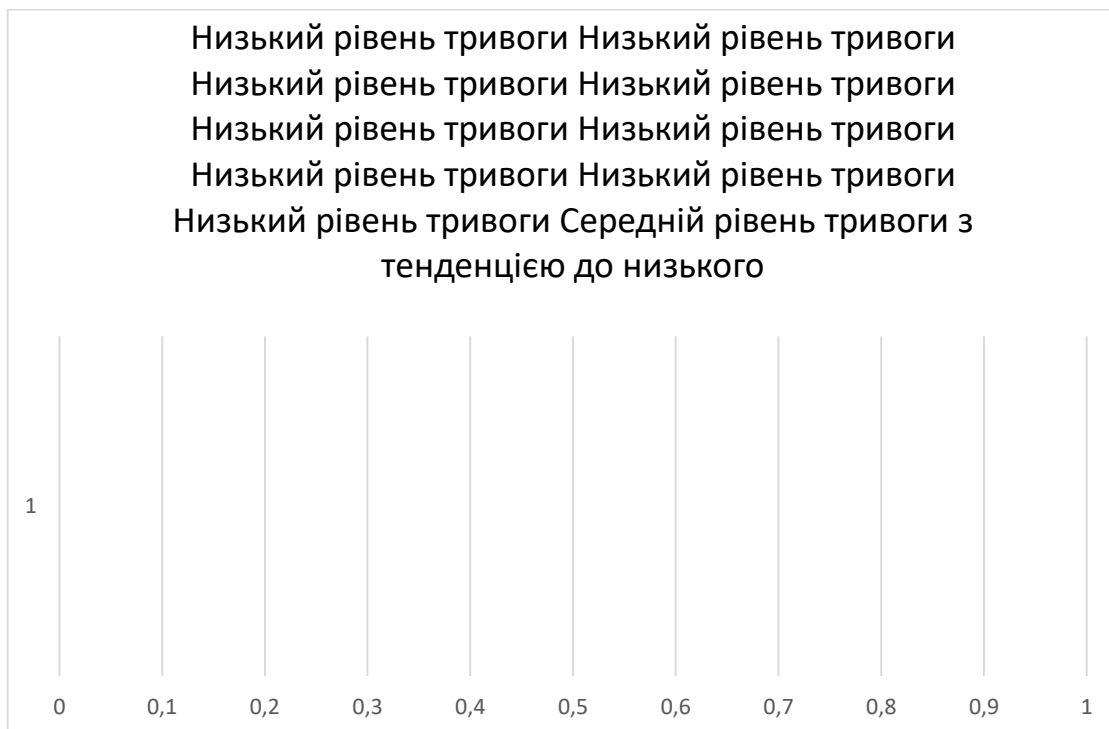
№	ПБ	Кількість балів
1	1 досліджуваний	1
2	2 досліджуваний	5
3	3 досліджуваний	3
4	4 досліджуваний	2
5	5 досліджуваний	1
6	6 досліджуваний	5
7	7 досліджуваний	3
8	8 досліджуваний	2
9	9 досліджуваний	4
10	10 досліджуваний	2
11	11 досліджуваний	10
12	12 досліджуваний	14
13	13 досліджуваний	12
14	14 досліджуваний	11
15	15 досліджуваний	7

Отже за отриманими результатами у 9 досліджуваних хлопців – низький рівень тривоги, а у 6 середній рівень з тенденцією до низького рівня.

Шкала 3.3.

Особистісна шкала прояву тривоги Тейлора бали хлопців

Шкала 3.4.

Отже, за результатами методики особистісна шкала прояву тривоги Д. Тейлора свідчить про те, що серед дівчат:

- 1. Середній рівень тривоги з тенденцією до низького – 13 дівчат,**
- 2. Середній рівень з тенденцією до високого- 2 дівчини.**

Серед хлопців отримані результати є такими як:

- 1. Низький рівень тривоги – 9 хлопців,**
- 2. Середній рівень тривоги з тенденцією до низького – 6 хлопців.**

Одержані результати свідчать про те, що дівчата мають вищий показник схильності до тривожності ніж хлопці, адже серед хлопців немає результату про переважання до високого рівня.

Дослідження тривожності (опитувач Спілбергера)

Опис методики

Вимірювання тривоги як особистої якості особливо важливе, оскільки ця якість багато в чому обумовлює поведінку суб'єкта. Певний рівень тривожності – природна і обов'язкова особливість активної, діяльної особистості. У кожної людини існує свій оптимальний, або бажаний, рівень

тривожності – це так звана “корисна” тривожність. Оцінка людиною свого стану в цьому відношенні є для неї суттєвим компонентом самоконтролю та самовиховання. Під особистісною тривожністю розуміється стійка індивідуальна характеристика, що відображає здатність суб’єкта до тривоги і передбачає наявність у нього тенденції сприймати достатньо широкий спектр ситуацій як загрозливі, відповідаючи на кожну з них певною реакцією. Особистісна тривожність активізується при сприйнятті певних стимулів, розцінюється людиною як загроза, що пов’язана із специфічними ситуаціями, що загрожують її престижу, самооцінці, самоповазі. Козляковський П.А. Ситуаційна, або реактивна, тривожність як стан характеризується емоціями, що переживаються суб’єктивно: напругою, турботою, занепокоєнням, нервозністю. Цей стан виникає як емоційна реакція на стресову ситуацію та може бути різним за інтенсивністю та динамічним у часі. Особистості, що відносяться до категорії високо тривожних, схильні сприймати загрозу своїй самооцінці та життєдіяльності у широкому діапазоні ситуацій та реагувати явно вираженим станом тривожності. Якщо психологічний тест виявить у респондента високий рівень особистісної тривожності, то це дасть підставу говорити про наявність у нього стану тривожності в різних ситуаціях, і особливо тоді, коли він стосується його компетенції та престижу. Більшість із відомих методів вимірювання тривожності дозволяє оцінювати лише або особистісну тривожність, або стан тривожності, або ще більш специфічні реакції. Єдиним методом, що дозволяє диференційовано вимірювати тривожність і як особистісну якість, і як стан, є метод, запропонований Ч.Д. Спілбергом (додаток Б).

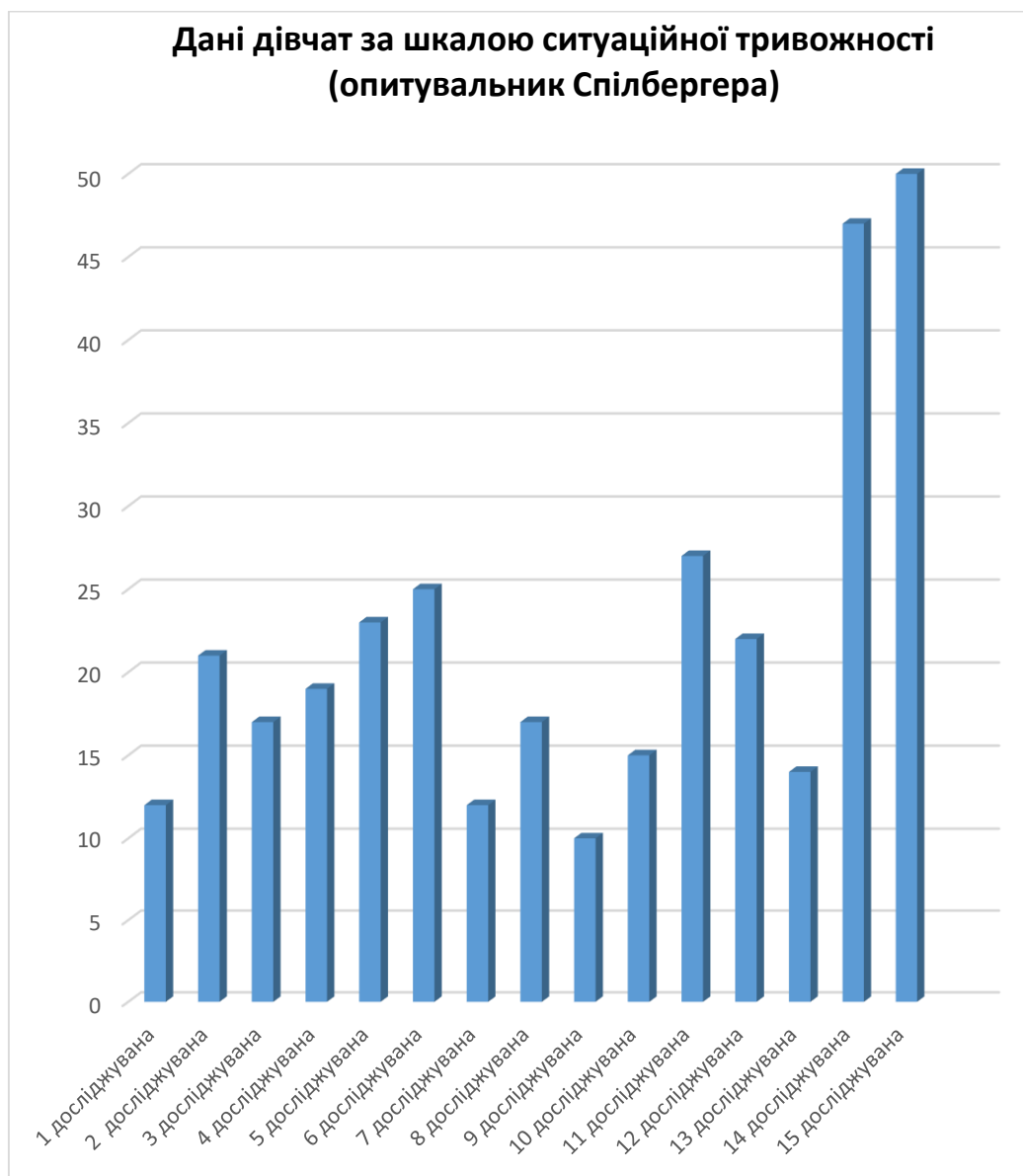
Таблиця 3.3.

Тест «Дослідження тривожності» (Опитувальник Спілберга)

Шкала ситуаційної тривожності (дані дівчат)

№	ПІБ	Рівень тривоги
1	1 досліджувана	12
2	2 досліджувана	21
3	3 досліджувана	17
4	4 досліджувана	19
5	5 досліджувана	23
6	6 досліджувана	25
7	7 досліджувана	12
8	8 досліджувана	17
9	9 досліджувана	10
10	10 досліджувана	15
11	11 досліджувана	27
12	12 досліджувана	22
13	13 досліджувана	14
14	14 досліджувана	47
15	15 досліджувана	50

Шкала 3.5.

Таблиця 3.4.

Тест «Дослідження тривожності» (Опитувальник Спілберга)

Шкала ситуаційної тривожності (дані дівчат)

1	1 досліджувана	Низький
2	2 досліджувана	Низький
3	3 досліджувана	Низький
4	4 досліджувана	Низький
5	5 досліджувана	Низький
6	6 досліджувана	Низький
7	7 досліджувана	Низький
8	8 досліджувана	Низький
9	9 досліджувана	Низький
10	10 досліджувана	Низький
11	11 досліджувана	Низький
12	12 досліджувана	Низький
13	13 досліджувана	Низький
14	14 досліджувана	Висока
15	15 досліджувана	Висока

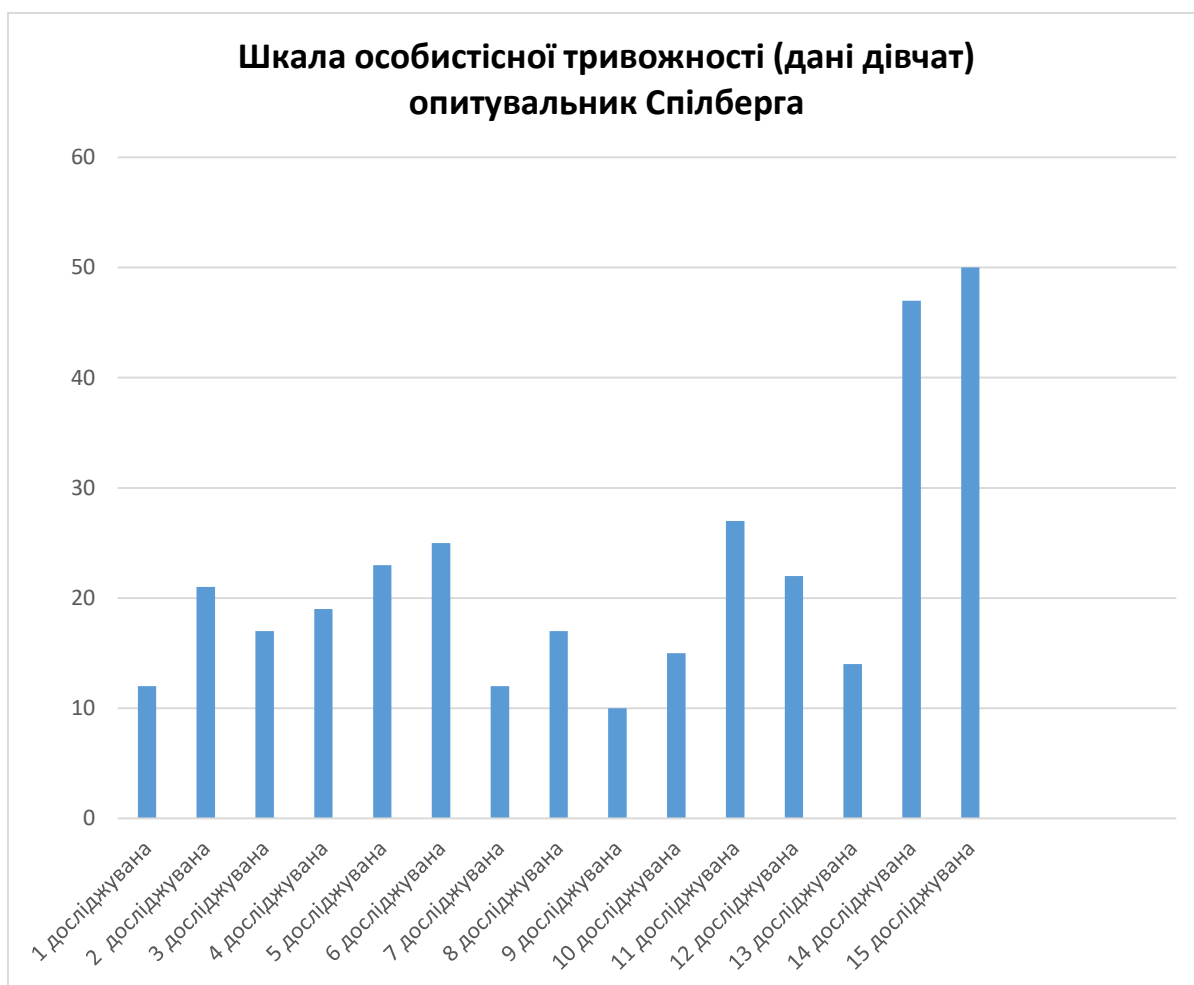
За шкалою ситуаційної тривожності 12 дівчат мають низький рівень тривоги, а двоє дівчат мають високий рівень тривоги.

Таблиця 3.5.

Тест «Дослідження тривожності» (Опитувальник Спілберга)

Шкала особистісної тривожності

№	ПІБ	Кількість балів
1	1 досліджувана	12
2	2 досліджувана	21
3	3 досліджувана	17
4	4 досліджувана	19
5	5 досліджувана	23
6	6 досліджувана	25
7	7 досліджувана	12
8	8 досліджувана	17
9	9 досліджувана	10
10	10 досліджувана	15
11	11 досліджувана	27
12	12 досліджувана	22
13	13 досліджувана	14
14	14 досліджувана	47
15	15 досліджувана	50

Шкала 3.6.

Таблиця 3.6.

Тест «Дослідження тривожності» (Опитувальник Спілберга)

Шкала особистісної тривожності

№	ПІБ	Рівень тривоги
1	1 досліджувана	Низький
2	2 досліджувана	Низький
3	3 досліджувана	Низький
4	4 досліджувана	Низький
5	5 досліджувана	Низький
6	6 досліджувана	Низький
7	7 досліджувана	Низький
8	8 досліджувана	Низький
9	9 досліджувана	Низький
10	10 досліджувана	Низький
11	11 досліджувана	Низький
12	12 досліджувана	Низький
13	13 досліджувана	Низький
14	14 досліджувана	Висока
15	15 досліджувана	Висока

За шкалою особистісної тривоги 13 дівчат мають низький рівень, а двоє дівчат високий.

Таблиця 3.7.

Тест «Дослідження тривожності» (Опитувальник Спілберга)

Шкала ситуаційної тривожності (дані хлопців)

№	ПІБ	Отримані бали
1	1 досліджуваний	21
2	2 досліджуваний	27
3	3 досліджуваний	29
4	4 досліджуваний	14
5	5 досліджуваний	22
6	6 досліджуваний	12
7	7 досліджуваний	16
8	8 досліджуваний	19
9	9 досліджуваний	8
10	10 досліджуваний	22
11	11 досліджуваний	25
12	12 досліджуваний	23
13	13 досліджуваний	21
14	14 досліджуваний	28
15	15 досліджуваний	19

Шкала 3.7.

Таблиця 3.8.

Тест «Дослідження тривожності» (Опитувальник Спілберга)

Шкала ситуаційної тривожності (дані хлопців)

№	ПБ	Рівень тривоги
1	1 досліджуваний	Низький
2	2 досліджуваний	Низький
3	3 досліджуваний	Низький
4	4 досліджуваний	Низький
5	5 досліджуваний	Низький
6	6 досліджуваний	Низький
7	7 досліджуваний	Низький
8	8 досліджуваний	Низький
9	9 досліджуваний	Низький
10	10 досліджуваний	Низький
11	11 досліджуваний	Низький
12	12 досліджуваний	Низький
13	13 досліджуваний	Низький
14	14 досліджуваний	Низький
15	15 досліджуваний	Низький

Таблиця 3.9.

Тест «Дослідження тривожності» (Опитувальник Спілберга)

Шкала особистісної тривожності

№	ПІБ	Кількість балів
1	1 досліджуваний	9
2	2 досліджуваний	11
3	3 досліджуваний	19
4	4 досліджуваний	6
5	5 досліджуваний	4
6	6 досліджуваний	10
7	7 досліджуваний	12
8	8 досліджуваний	27
9	9 досліджуваний	9
10	10 досліджуваний	11
11	11 досліджуваний	26
12	12 досліджуваний	22
13	13 досліджуваний	27
14	14 досліджуваний	21
15	15 досліджуваний	17

Шкала 3.8.

Таблиця 3.10.

Тест «Дослідження тривожності» (Опитувальник Спілберга)

Шкала особистісної тривожності

№	ПБ	Рівень тривоги
1	1 досліджуваний	Низький
2	2 досліджуваний	Низький
3	3 досліджуваний	Низький
4	4 досліджуваний	Низький
5	5 досліджуваний	Низький
6	6 досліджуваний	Низький
7	7 досліджуваний	Низький
8	8 досліджуваний	Низький
9	9 досліджуваний	Низький
10	10 досліджуваний	Низький
11	11 досліджуваний	Низький
12	12 досліджуваний	Низький
13	13 досліджуваний	Низький
14	14 досліджуваний	Низький
15	15 досліджуваний	Низький

За шкалою особистісної тривожності всі хлопці мають низький рівень тривожності.

Отже, за результатами методики дослідження тривожності (опитувач Спілбергера) свідчить про те, що серед дівчат за шкалою ситуаційної тривожності:

13 дівчат мають низький рівень тривожності;

2- високий рівень тривожності.

За шкалою особистісної тривожності:

13- мають низький рівень тривожності;

2- високий рівень тривожності.

Серед хлопців отримані результати є такими як за шкалою ситуаційної тривожності:

Всі досліджувані хлопці мають низький рівень тривожності.

За шкалою особистісної тривожності хлопці мають низький рівень тривожності.

Ситуативна тривожність характеризується суб'єктивно пережитими емоціями напруги, занепокоєння, заклопотаності, нервозності, викликаними конкретною ситуацією і супроводжуваними активізацією вегетативної нервової системи, почастищенням серцебиття, підвищеним потовиділенням і т. п.

Під особистісною тривожністю розуміється відносно стійка індивідуальна характеристика – схильність або тенденція сприймати досить широке коло ситуацій як загрозливі й реагувати на ці ситуації появою стану тривожності різного рівня. Як реактивна диспозиція, особистісна тривожність активізується при сприйнятті певних загрозливих стимулів, пов'язаних зі специфічними ситуаціями: втратою престижу, зниженням самооцінки, втратою самоповаги індивіда.

Таблиця 3.11.

**Отримані результати за особистісною шкалою прояву тривоги Д.
Тейлора**

(адаптація В. Г. Норакидзе)

№	Вибірка		Відхилення від середнього		Квадрати відхилень	
	Дівчата	Хлопці	Дівчата	Хлопці	Дівчата	Хлопці
1	13	1	1.33	-4.47	1.7689	19.9809
2	10	5	-1.67	-0.47	2.7889	0.2209
3	8	3	-3.67	-2.47	13.4689	6.1009
4	14	2	2.33	-3.47	5.4289	12.0409
5	12	1	0.33	-4.47	0.1089	19.9809
6	10	5	-1.67	-0.47	2.7889	0.2209
7	8	3	-3.67	-2.47	13.4689	6.1009
8	6	2	-5.67	-3.47	32.1489	12.0409
9	10	4	-1.67	-1.47	2.7889	2.1609
10	13	2	1.33	-3.47	1.7689	12.0409
11	11	10	-0.67	4.53	0.4489	20.5209
12	7	14	-4.67	8.53	21.8089	72.7609
13	9	12	-2.67	6.53	7.1289	42.6409
14	20	11	8.33	5.53	69.3889	30.5809
15	24	7	12.33	1.53	152.0289	2.3409
Сума	175	82	-0.05	-0.05	327.3335	259.7335
Середнє	11.67	5.47				

Результат: $t_{\text{Эмп}} = 3.7$

Критичне значення

$t_{\text{кр}}$	
$p \leq 0.05$	$p \leq 0.01$
2.05	2.76

Емпіричне значення t (3.7) знаходиться в зоні значущості

Таблиця 3.12.

Тест «Дослідження тривожності» (Опитувальник Спілберга)

Шкала особистісної тривожності

№	Вибірка		Відхилення від середнього		Квадрати відхилень	
	Хлопці	Дівчата	Хлопці	Дівчата	Хлопці	Дівчата
1	9	12	-6.4	-10.07	40.96	101.4049
2	11	21	-4.4	-1.07	19.36	1.1449
3	19	17	3.6	-5.07	12.96	25.7049
4	6	19	-9.4	-3.07	88.36	9.4249
5	4	23	-11.4	0.93	129.96	0.8649
6	10	25	-5.4	2.93	29.16	8.5849
7	12	12	-3.4	-10.07	11.56	101.4049
8	27	17	11.6	-5.07	134.56	25.7049

9	9	10	-6.4	-12.07	40.96	145.6849
10	11	15	-4.4	-7.07	19.36	49.9849
11	26	27	10.6	4.93	112.36	24.3049
12	22	22	6.6	-0.07	43.56	0.0049
13	27	14	11.6	-8.07	134.56	65.1249
14	21	47	5.6	24.93	31.36	621.5049
15	17	50	1.6	27.93	2.56	780.0849
Суммы:	231	331	0	-0.05	851.6	1960.9335
Среднее:	15.4	22.07				

Результат: $t_{\text{эмп}} = 1.8$

Критичні значення

$t_{\text{кр}}$	
$p \leq 0.05$	$p \leq 0.01$
2.05	2.76

Емпіричне значення t (1.8) знаходиться в зоні значущості

Таблиця 3.13.

Тест «Дослідження тривожності» (Опитувальник Спілберга)

Шкала ситуаційної тривожності

№	Вибірка		Відхилення від середнього		Квадрати відхилень	
	Хлопці	Дівчата	Хлопці	Дівчата	Хлопці	Дівчата
1	21	12	0.6	-10.07	0.36	101.4049
2	27	21	6.6	-1.07	43.56	1.1449
3	29	17	8.6	-5.07	73.96	25.7049
4	14	19	-6.4	-3.07	40.96	9.4249
5	22	23	1.6	0.93	2.56	0.8649
6	12	25	-8.4	2.93	70.56	8.5849
7	16	12	-4.4	-10.07	19.36	101.4049
8	19	17	-1.4	-5.07	1.96	25.7049
9	8	10	-12.4	-12.07	153.76	145.6849
10	22	15	1.6	-7.07	2.56	49.9849
11	25	27	4.6	4.93	21.16	24.3049
12	23	22	2.6	-0.07	6.76	0.0049
13	21	14	0.6	-8.07	0.36	65.1249
14	28	47	7.6	24.93	57.76	621.5049
15	19	50	-1.4	27.93	1.96	780.0849
Сумми:	306	331	0	-0.05	497.6	1960.9335
Среднее:	20.4	22.07				

Результат: $t_{\text{мп}} = 0.5$

Критичні значення

$t_{\text{кр}}$	
$p \leq 0.05$	$p \leq 0.01$
2.05	2.76

Емпіричне значення $t (0.5)$ знаходиться в зоні значущості

За отриманими результати розрахунків отриманих балів за t-критерієм Стьюдента за особистісною шкалою прояву тривоги Д. Тейлора емпіричне значення $t (3.7)$ знаходиться в зоні значущості. За тестом дослідження тривожності (Опитувальник Спілберга), а саме за шкалою особистісної тривожності емпіричне значення $t (1.8)$ знаходиться в зоні незначущості та за шкалою ситуаційної тривожності емпіричне значення $t (0.5)$ знаходиться в зоні незначущості. Отже можна сказати те, що існують відмінності тривожності пов'язані з гендером. Одержані результати свідчать про те, що дівчата мають вищий показник схильності до тривожності ніж хлопці, адже серед хлопців немає результату про переважання до високого рівня за шкалою прояву тривоги Д. Тейлора. За дослідження тривожності (Опитувальник Спілберга): За результатами методики дослідження тривожності (опитувач Спілбергера) свідчить про те, що серед дівчат за шкалою ситуаційної тривожності:

13 дівчат мають низький рівень тривожності;

2- високий рівень тривожності.

За шкалою особистісної тривожності:

13- мають низький рівень тривожності;

2- високий рівень тривожності.

Серед хлопців отримані результати є такими як за шкалою ситуаційної тривожності всі досліджувані хлопці мають низький рівень тривожності. За шкалою особистісної тривожності хлопці мають низький рівень тривожності.

Висновок до третього розділу

Згідно інтерпритації отриманих результатів можна говорити про те, що за результатами методики особистісна шкала прояву тривоги Д. Тейлора свідчить про те, що серед дівчат:

Середній рівень тривоги з тенденцією до низького – 13 дівчат,

Середній рівень з тенденцією до високого- 2 дівчини.

Серед хлопців отримані результати є такими як:

Низький рівень тривоги – 9 хлопців,

Середній рівень тривоги з тенденцією до низького – 6 хлопців.

Одержані результати свідчать про те, що дівчата мають вищий показник схильності до тривожності ніж хлопці, адже серед хлопців немає результату про переважання до високого рівня.

За результатами методики дослідження тривожності (опитувач Спілбергера) свідчить про те, що серед дівчат за шкалою ситуаційної тривожності:

13 дівчат мають низький рівень тривожності;

2- високий рівень тривожності.

За шкалою особистісної тривожності:

13- мають низький рівень тривожності;

2- високий рівень тривожності.

Серед хлопців отримані результати є такими як за шкалою ситуаційної тривожності:

Всі досліджувані хлопці мають низький рівень тривожності.

За шкалою особистісної тривожності хлопці мають низький рівень тривожності.

Ситуативна тривожність характеризується суб'єктивно пережитими емоціями напруги, занепокоєння, заклопотаності, нервозності, викликаними конкретною ситуацією і супроводжуваними активізацією вегетативної нервової системи, почастишанням серцебиття, підвищеним потовиділенням і т. п. Під особистісною тривожністю розуміється відносно стійка індивідуальна характеристика – схильність або тенденція сприймати досить широке коло ситуацій як загрозові й реагувати на ці ситуації появою стану тривожності різного рівня. Як реактивна диспозиція, особистісна тривожність “активізується” при сприйнятті певних “загрозових” стимулів, пов'язаних зі специфічними ситуаціями: втратою престижу, зниженням самооцінки, втратою самоповаги індивіда [1 с. 90-120]

Таким чином, у дівчат діагностується більш високий рівень тривоги, ніж у юнаків. Це може пояснюватися особливостями розвитку емоційної сфери і впливом навчання. Причина тривожності підлітків багатогранна. Вона може бути пов'язана зі страхом фізичної травми, покарання, насильства, нещасного випадку, або невдачі в навчанні. Джерелом страху і тривоги можуть бути батьки, вчителя і т. д. Таким чином, ми з'ясували, що існують певні відмінності в прояві рівня тривожності у підлітків дівчат та юнаків. Дівчата в даній вибірці більш тривожні у порівнянні з хлопцями.

Підводячи підсумок всьому сказаному, необхідно відзначити, що під емоційним неблагополуччям розуміється негативне самопочуття дитини. Воно викликається багатьма причинами. Причини дитячої тривожності дуже різноманітні. Їх поява прямо залежить від життєвого досвіду дитини, ступеня розвитку самостійності, уяви, емоційної чутливості, схильності до занепокоєння, тривожності, боязкості, невпевненості. Найчастіше тривожність породжується болем, інстинктом самозбереження.

Особи, що відносяться до категорії високотривожних, схильні сприймати загрозу своїй самооцінці і життєдіяльності у великому діапазоні ситуацій і реагувати дуже напружено, вираженим станом тривожності. Якщо

психологічний тест виявляє у випробуваного високий показник особистісної тривожності, то це дає підставу припускати в нього поява стану тривожності в різноманітних ситуаціях і особливо, коли вони стосуються оцінки його компетенції та престижу. Особливої уваги потребують перш за все учні з високою і дуже високою загальною тривожністю. Як відомо, подібна тривожність може породжуватися або реальним неблагополуччям школяра в найбільш значущих областях діяльності і спілкування, або існувати як би всупереч об'єктивно благополучному положенню, будучи наслідком певних особистісних конфліктів, порушень в розвитку самооцінки і т.п. За отриманими результатами розрахунків отриманих балів за t-критерієм Стюдента за особистісною шкалою прояву тривоги Д. Тейлора емпіричне значення t (3.7) знаходиться в зоні значущості. За тестом дослідження тривожності (Опитувальник Спілберга), а саме за шкалою особистісної тривожності емпіричне значення t (1.8) знаходиться в зоні значущості та за шкалою ситуаційної тривожності емпіричне значення t (0.5) знаходиться в зоні значущості. Аналіз теоретичних і експериментальних результатів дослідження підтверджує правомірність висунутої гіпотези, що існує взаємозв'язок між гендерними особливостями і тривожністю виявляється у підлітків.

Висновки

Результати роботи дозволили встановити, що проблема взаємозв'язку між гендерними особливостями і тривожністю виявляється у підлітків та відображена в наукових працях таких вітчизняних і зарубіжних вчених як К. Гуарда (теорія диференціації емоцій); психоаналітичній теорії (З. Фрейда, К. Хорні); теорія Ч. Спилбергера; концепції вітчизняних психологів (Захарова, І. У, Дубровіна, В.Р. Кисловської, Л.І. Божович, К.С. Лебединської, В.В. Суворової, А.М. Прихожан, Н.Д. Левітів, Давидова). Встановлено в літературі і обґрунтовано наявність таких зв'язків: аналіз гендерної специфіки феноменів тривожності, тривоги та страху ми знаходимо в працях представників психодинамічного підходу А. Айке (особливості виникнення страхів в сфері сексуальності, зокрема страху кастрації), Р. Мея (розуміння тривоги, яка породжується сексуальними чинниками, з точки зору втрати суспільно-особистісних цінностей), О. Ранка (проблема виникнення феномену страху внаслідок родового травматизму). Розробки представників радянської та російської психологічних шкіл спрямовані на пояснення статево вікової динаміки тривожності: А.І. Захаров, Є.П. Ільїн, Б.І Кочубей, Є.В. Новікова, які розглядають тривожність з точки зору її функцій виділяючи тривожність двох типів: реактивну і особистісну, що втім, збігається з теорією Ч. Спилбергера, який розрізняє стан тривоги і тривожність, як властивість особистості. Тривожність у функціональному підході розглядається, як суб'єктивний фактор, що організує діяльність особистості в цілому. Також теорія К. Изарда, говорить про те, що тривожність - це комплексне сплетіння фундаментальних емоцій.

Рішення нашої дослідницької задачі дозволило нам встановити що за результатами методики особистісна шкала прояву тривоги Д. Тейлора свідчить про те, що серед дівчат:

Середній рівень тривоги з тенденцією до низького – 13 дівчат,

Середній рівень з тенденцією до високого- 2 дівчини.

Серед хлопців отримані результати є такими як:

Низький рівень тривоги – 9 хлопців,

Середній рівень тривоги з тенденцією до низького – 6 хлопців.

Одержані результати свідчать про те, що дівчата мають вищий показник схильності до тривожності ніж хлопці, адже серед хлопців немає результату про переважання до високого рівня.

За результатами методики дослідження тривожності (опитувач Спілбергера) свідчить про те, що серед дівчат за шкалою ситуаційної тривожності:

13 дівчат мають низький рівень тривожності;

2- високий рівень тривожності.

За шкалою особистісної тривожності:

13- мають низький рівень тривожності;

2- високий рівень тривожності.

Серед хлопців отримані результати є такими як за шкалою ситуаційної тривожності:

Всі досліджувані хлопці мають низький рівень тривожності.

За шкалою особистісної тривожності хлопці мають низький рівень тривожності.

Таким чином, у дівчат діагностується більш високий рівень тривоги, ніж у юнаків. Це може пояснюватися особливостями розвитку емоційної сфери і впливом навчання. Причина тривожності підлітків багатогранна. Вона може бути пов'язана зі страхом фізичної травми, покарання, насильства, нещасного випадку, або невдачі в навчанні. Джерелом страху і тривоги можуть бути батьки, вчителя і т. д. Таким чином, ми з'ясували, що існують певні відмінності

в прояві рівня тривожності у підлітків дівчат та юнаків. Дівчата в даній вибірці більш тривожні у порівнянні з хлопцями.

За отриманими результатами розрахунків отриманих балів за t-критерієм Стьюдента за особистісною шкалою прояву тривоги Д. Тейлора емпіричне значення t (3.7) знаходиться в зоні значущості. За тестом дослідження тривожності (Опитувальник Спілберга), а саме за шкалою особистісної тривожності емпіричне значення t (1.8) знаходиться в зоні значущості та за шкалою ситуаційної тривожності емпіричне значення t (0.5) знаходиться в зоні значущості. Таким чином зв'язки теоретичних і експериментальних результатів дослідження підтверджують правомірність висунутої гіпотези, існують відмінності тривожності пов'язані з гендером.

Список використаних джерел

1. Агеев В.С. Психологические и социальные функции полоролевых стереотипов. Вопросы психологии. 1987. № 2. 152-158 с.
2. Алешина Ю.Е., Борисов И.Ю. Полоролевая дифференциация как комплексный показатель межличностных отношений супругов. Вестник МГУ. Психология. 1984. № 2. 44-53 с.
3. Араканцева Т.А., Дубовская Е.М. Полоролевые представления современных подростков как действенный фактор их самооценки. Мир психологии. 1999. №3. 147-154 с.
4. Аракелов Н., Шишкова Н. Тревожность: методы ее диагностики и коррекции. Вестник МУ Психология. 1998., № 1. 18с.
5. Аракелов Н.Е., Лысенко Е.Е. Психофизиологический метод оценки тревожности. Психологический журнал 1997 № 2.
6. Астапова В.М. Тревога и тревожность. Хрестоматия. Москва : ПЕРСЭ, 2017. 240 с.
7. Балыко, Д. Как разговаривать с подростками, или НЛП для родителей Москва. Студия АРДИС, 2017. 177 с.
8. Беличева-Семенцева, С. На переломе эпох. Исповедь психолога. Москва Алгоритм, 2015. 296 с.
9. Бендас Т. В. Гендерная психология. Санктпетербург : Питер, 2006. 431 с.
10. Бендас Т.В. Гендерные исследования лидерства. Вопросы психологии. 2000. №1. 87-94 с.
11. Бойко В. В. Трудные характеры подростков: развитие, выявление, помощь. Москва Союз, 2019. 160 с.
12. Булгаков А. Наши неуправляемые подростки. Москва. 2017. 432 с.
13. Бухановский А.О., Андреев А.С. Структурно-динамическая иерархия пола человека. Ростов на Дону. Феникс, 1993.
14. Варданян Е. Введение в гендерные исследования. Междисциплинарный курс. Ереван: АСОГИК. 2002. 152 с.

15. Василькова, Ю. В. Быть мужчиной. Быть женщиной. Тренинг полоролевой идентичности для подростков. Ю.В. Василькова. Москва Речь, 2016. 128 с.
16. Вассерман, Л. И. Родители глазами подростка. Психологическая диагностика в медико-педагогической практике . Москва: Речь, 2017. 256 с.
17. Введение в гендерные исследования. Часть 1. Учеб. Пособие. Под ред. И. Жеребкиной. Харьков, Санктпетербург 2001. 707 с.
18. Введение в гендерные исследования. Часть 2. Хрестоматия. Под ред. С.Жеребкина. Харьков, Санктпетербург 2001. 991 с.
19. Введение в гендерные исследования: Учеб. Пособие. Под общ. ред. И.В. Костиковой. Москва. Аспект Пресс, 2005. 255 с.
20. Вейнингер О. Пол и характер. Ростов на Дону. Феникс, 1998. 606 с.
21. Вопросы феминологии: профессиональный и личностный рост женщин. Под ред. А.А.Деркача, И.В.Калинина, Ю.В.Синягина. Ульяновск: СВНЦ, 1998.
22. Воронина О. А. Введение в гендерные исследования .Материалы Первой Российской летней школы по женским и гендерным исследованиям «Валдай–96». Москва : МЦГИ, 1997. 29-34 с.
23. Воронина О. А. Женщина – друг человека? Человек.1990. № 5. 48-58 с.
24. Воронина О.А. Феминизм и гендерное равенство. Москва. Едиториал УРСС, 2004. 320 с.
25. Габдрева Г.Ш. Основные аспекты проблемы тревожности в психологии. Тонус, 2000, № 5.
26. Гафизова Н.Б. Роль средств массовой информации в формировании и поддержании традиционных ролей мужчин и женщин. Практикум по гендерной психологии. Под ред. И.С. Клециной. Санктпетербург 2003. 113-118 с.
27. Геодакян В.А. Эволюционная теория пола. Природа. 1991. №8. 60-69 с.

28. Гиппенрейтер, Ю. Б. Общаться с ребенком. Как? Москва АСТ, Астрель. Харвест, 2015. 771 с.
29. Горошко Е.И. Языковое сознание: гендерная парадигма. Монография. Москва Харьков: ИНЖЕК, 2003. 440 с.
30. Григорович, Л. А. Проблема нравственного развития подростка: монография. Л.А. Григорович. Москва. НОУ ВПО Московский психолого-социальный университет, 2017. 248 с.
31. Д. Дж. Сигел «Вне зоны доступа» Как не потерять контакт с ребенком в переходном возрасте. Москва Эксмо, 2019. 465 с.
32. Д. Дж. Сигел Растущий мозг. Как нейронаука и навыки майндсайт помогают преодолеть проблемы подросткового возраста. Москва. Эксмо, 2018. 613 с.
33. Дебесс М. Подросток- Москва Питер, 2019. 128 с.
34. Егоров, А. Ю. Расстройство поведения у подростков. Клинико-психологические аспекты. Москва Речь, 2017. 448 с.
35. Емельянова, Е. В. Психологические проблемы современных подростков и их решение в тренинге. М. Генезис, 2015. 478 с.
36. Ениколопов С.Н., Дворянчиков Н.В. Концепции и перспективы исследования пола в клинической психологии. Психологический журнал. 1998. № 6.
37. Женщина. Гендер. Культура. Под ред. З.Хоткиной, Н.Пушкаревой, Е. Трофимовой. Москва. МЦГИ, 1999.368 с.
38. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины. Санктпетербург 2002.
39. Ипатов А. Б. Подросток. От саморазрушения к саморазвитию. Программа психологической помощи. Москва. Речь, 2019. 112 с.
40. Каган В.Е. Половая идентичность и развитие личности. Обозрение психиатрии и медицинской психологии им. Бехтерева. 1991. № 4. 25-33 с.

41. Казанская, В. Подросток. Социальная адаптация. Москва. Питер, 2018. 288 с.
42. Кирилина А.В. Гендер: лингвистические аспекты. Москва. Институт социологии РАН, 1999. 189 с.
43. Клещина И.С. Гендерная социализация. Санктпетербург : РГПУ им. А.И. Герцена,, 1998. 92 с.
44. Кондратьев, М. Ю. Подросток в замкнутом круге общения: монография М.Ю. Кондратьев. Москва МОДЭК, 2019. 336 с.
45. Кошенова М.И. Влияние гендерных стереотипов на качество межличностного общения. Практикум по гендерной психологии. Под ред. И.С. Клещиной. Санктпетербург 2003. 185-195 с.
46. Краковский, А. П. « О подростках» . Москва: Педагогика, 2019.
47. Кулагина И.Ю. Возрастная психология: развитие ребенка от рождения до 17 лет. № 5. Москва: УРАО, 1999. 175 с.
48. Либин А.В. Половые различия: биологическая эволюция и социальные традиции. Дифференциальная психология. Москва 1999. 272-287 с.
49. Матафонова, Т.Ю., Пелешенко, М.А. Диагностика и коррекция детей и подростков при посттравматическом стрессовом расстройстве. Часть 2, 2006. 345 с.
50. Митина О.В., Петренко В.Ф. Кросскультурное исследование стереотипов женского поведения. Вопросы психологии. 2000. №1. 68 с.
51. Основы гендерных исследований: Хрестоматия. Под ред. О.А. Воронина. Москва МЦГИ, 2001. 368 с.
52. П. Блос Психоанализ подросткового возраст. Питер. Москва Институт общегуманитарных исследований. 2019. 272 с.
53. Павлова М. А. Интенсивный курс повышения грамотности с помощью НЛП. Москва: Институт Психотерапии. 2000. 240 с.
54. Панкратова М. Г. Русская женщина сегодня . Женщины России – вчера, сегодня, завтра. Москва : Россия молодая, 1994. 50-57 с .

55. Подольский, А. И. Подросток в современном мире. Заметки психолога. М Каро, 2019. 272 с.
56. Понуждаев Э.А. Основы гендерологии. Философия, стратегия и тактика управления персоналом. Москва, 2003. 279 с.
57. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие Самара: Дом «БАХРАХ», 1998, 672 с.
58. Прихожан А. М. Причины, профилактика и преодоление тревожности .Психологическая наука и образование № 2 1998. 11 – 17 с.
59. Прихожан А. М. Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика. Москва 2000.
60. Психология и педагогика: Учебное пособие для вузов/ Составитель и ответственный редактор Радугин А. А. М. 2003.
61. Психология. Словарь. Под ред. А.В. Петровского, М.Г.Ярошевского, 2 изд., испр и доп. Москва Политиздат, 1990. 150 с.
62. Рабочая книга школьного психолога. Под ред. Дубровиной И.В., Просвещение, 1991.
63. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании: учебное пособие., Москва: Владос, 1996, с. 529.
64. Савина Е. Тревожные дети. Дошк. Воспитание. 1996., № 4.
65. Словарь гендерных терминов. Под ред. А. А. Денисова. Москва Информация-XX1 век, 2002. 255 с.
66. Социология гендерных отношений. Учеб. Пособие. Под ред. З.М. Саралиевой. Москва 2004. 270 с.
67. Сычева С. А. Женщина в российской науке: роль и социальный статус. Москва : НИИ-Природа. 2005. 116 с.
68. Тарасова Е.А. Гендерные отличия в конфликтном взаимодействии. Воронеж, 2002.
69. Теория и методология гендерных исследований. Курс лекций. Под ред. О.А. Воронина. Москва МЦГИ, 2001. 415 с.

70. Турецкая Г. В. Страх успеха: психологическое исследование феномена. Психологический журнал. 1998. Москва: 19 № 1. С. 37-46.
71. Фридан Б. Загадка женственности. Москва : Прогресс Литера, 1993. 496 с.
72. Хорни К. Невротическая личность нашего времени; Самоанализ: Пер. с англ. Общ. Ред. Т.В.Бурменской, М.: Изд-кая группа «Прогресс», 1993.
73. Хоткина З. А. Гендерная асимметрия в сфере занятости. Материалы Первой Российской летней школы по женским и гендерным исследованиям. «Валдай–96». С. 60-64.
74. Эйдемиллер Э. Г., Юстицкий В. В. Семейная психотерапия. М., 1990.
75. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. М., Прогресс, 1990.